

JAN GRAD*

O nowy model poznawczy humanistyki – poznańska szkoła metodologiczna (część I)**

„Poznańska szkoła metodologiczna” jako formacja badawcza zaistniała w środowisku naukowym pod koniec lat 60. XX wieku, chociaż nazwa ta pojawiła się dopiero w 1972 roku, kiedy „przyjęto do akceptującej wiadomości”, czyli uznano oryginalność prowadzonych przez zespół poznańskich „logików nauki” analiz metodologicznych. Od miana „szkoły” odzegnował się Jerzy Kmita, preferując określenie: „poznański ośrodek badań metodologicznych” jako nazwę wyłącznie opisową i o szerszym zakresie, a przede wszystkim, niemającą sensu wartościującego. Uważał bowiem, że

Pojęcie szkoły (...) oprócz treści deskryptywnej posiada także treść oceniającą. O ile w sensie deskryptywnym szkoła oznacza jakąś grupę ludzi z danej dziedziny, powiedzmy naukowej, którzy opierają się na dosyć odrębnych przesłankach własnych, rozwiązują pewne charakterystyczne dla nich problemy, stosując jednocześnie pewne specyficzne metody ich rozwiązywania, to z drugiej strony – i tu już pojawia się sens emotywny – nadanie pewnej grupie nazwy szkoły oznacza, że wyniki osiągnięte tą własną drogą uzyskały społeczną weryfikację, zostały zaakceptowane jako wyniki doniosłe. W związku z tym właśnie momentem oceniającym wolałbym nie używać terminu „szkoła” w odniesieniu do ośrodka, który reprezentuje; słowo to w mych ustach byłoby wyrazem zbyt daleko idącej, nie tyle indywidualnej co grupowej pewności siebie (Kmita J., 1975, s. 3).

Wbrew stanowisku założyciela rzeczonyj grupy badawczej, jej nazwa „poznańska szkoła metodologiczna” utrwaliła się w środowisku naukowym, wchodząc nawet do obiegu pozanaukowego.

Nazwę tę nadał zespołowi filozofów nauki z Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Janusz Kuczyński (1930–2017), redaktor naczelny „Studiów Filozoficznych”, na konferencji metodologicznej w Zegrzynku (4–6 maja 1972 r.), podczas której dyskutowano nad *Metodologicznymi implikacjami epistemologii marksistowskiej*. W konferencyjnej debacie uświadomiono sobie bowiem wyraziście specyfikę, oryginalność i nowatorstwo marksistowskich badań metodologicznych prowadzonych

* Dr hab. Jan Grad, prof. UAM (gradjan@amu.edu.pl), Wydział Antropologii i Kulturoznawstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

** Artykuł powstał na bazie wykładu *Poznańska szkoła metodologiczna – działalność, paradygmat badawczy, osiągnięcia i oceny*, wygłoszonego 9 maja 2024 roku w Szkole Nestorów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

w poznańskim ośrodku filozoficznym w latach 1970–1973/1974 i orzeczono o istnieniu szkoły naukowej w tym zakresie. W związku z tym do dziś utożsamia się poznańska szkoła metodologiczna ze wspólnotą badawczą poznańskich filozofów nauki uprawiających metodologię marksistowską (Musiał G., 2016). Trzeba jednak podkreślić, że o oryginalnym charakterze marksistowskich analiz metodologicznych zdecydował naturalistyczny i antypozytywistyczny model badań humanistycznych wypracowany w Katedrze Logiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM w latach 60. XX wieku, w połączeniu z marksistowską teorią poznania naukowego. Bez tego metodologicznego modelu humanistyki nie byłyby możliwe oryginalne i nowatorskie analizy Marksowskiego postępowania badawczego. Ten paradygmat badawczy uzasadnia stosowanie nazwy „poznańska szkoła metodologiczna” również do zespołu „logików nauki” Katedry Logiki, prowadzących prace badawcze w zakresie metodologii nauk humanistycznych w latach 60. XX wieku. Wbrew głosom ograniczającym funkcjonowanie poznańskiej szkoły metodologicznej do okresu badań marksistowskich (1970–1973/1974), należy jej działalność łączyć z okresem wcześniejszym, kiedy w Katedrze Logiki prowadzono analizy z zakresu logicznej teorii nauki.

Jako *continuum* ujmował oba okresy działalności badawczej poznańskich metodologów J. Kmita. Obejmuje ono zarówno paradygmat naukowy, jak i problematykę związaną z określonymi dyscyplinami nauk humanistycznych i kultury artystycznej. Badania w tym zakresie trwały znacznie dłużej niż kilkuletni okres funkcjonowania marksistowskiej szkoły badań metodologicznych. Równolegle prowadzono studia nad rozwojem nauki i podjęto analizy w zakresie idealizacyjnej teorii nauki i teorii rozwoju społecznego. Ich efektem są publikacje, które pojawiały się w następnych latach.

Model badań metodologicznych opracowany w Katedrze Logiki, zaprezentowany pod koniec lat 60. XX wieku, stał się przedmiotem ożywionej, a nawet burzliwej dyskusji, debat, polemik, opinii i ocen, których świadectwem historycznym są dzisiaj recenzje publikowanych wyników analiz i ustaleń teoretyczno-metodologicznych członków tego zespołu badawczego, uznawanych często za kontrowersyjne. Badania poznańskich metodologów nabrały znacznie większego rozgłosu, kiedy podjęto analizy w zakresie marksistowskiej filozofii nauki. Stało się tak ze względu na ówczesny kontekst ideologiczno-polityczny, w którym „Marks na nowo odczytany” jako koncepcja teoretyczno-badawcza, spotkał się z nieprzychylną reakcją przedstawicieli marksistowskiej filozofii światopoglądowej, by nie powiedzieć „marksizmu ortodoksyjnego”, uznającego ujęcie metodologów poznańskich za niemal podważanie Marksowskich czy marksistowskich principów.

Problematyka badawcza poznańskiej szkoły metodologicznej ulegała zmianie, co pozwala na wyodrębnienie odpowiednich okresów jej funkcjonowania. Jerzy Kmita „zarówno z uwagi na przedmiot badań, jak i ze względu na typ założeń wyjściowych”

(Kmita J., 1977, s. 4)¹ wyróżnił trzy okresy w działalności badawczej poznańskiego środowiska metodologicznego (do 1976 r.). Okres pierwszy wyznaczają badania prowadzone w Katedrze i Zakładzie Logiki na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (do 1969 r.). Okres drugi wyodrębnia instytucjonalne powołanie Instytutu Filozofii i w jego ramach Zakładu Logiki i Metodologii Nauk, a znamionuje go „metoda marksistowska” w uprawianiu metodologii nauk (1970–1973), a okres trzeci to konstytuuje formowanie się trzech nurtów badań w filozofii nauki w Instytucie Filozofii, co uznaje się za „rozpad” poznańskiej szkoły metodologicznej. W tych ramach przedstawione zostaną poniżej dokonania rzeczowej szkoły naukowej.

I. Formowanie się wspólnoty badawczej metodologii humanistyki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Katedra i Zakład Logiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego

Logikę i metodologię nauk uprawiano na Uniwersytecie w Poznaniu w okresie powojennym, związanym z kształtowaniem się poznańskiej szkoły metodologicznej w dwóch naukowo-dydaktycznych jednostkach organizacyjnych Uniwersytetu Poznańskiego (Murawski R., Pogonowski J., 2006), nawiązujących do programu logiki pragmatycznej Kazimierza Ajdukiewicza (1890–1963). Pierwsza chronologicznie to Katedra Teorii i Metodologii Nauk na Wydziale Przyrodniczym Uniwersytetu Poznańskiego (1945–1951), przemianowana w 1951 roku na Katedrę i Zakład Logiki (w ramach przekształcenia Wydziału Przyrodniczego w Wydział Matematyki, Fizyki i Chemii), którą w latach 1946–1955 kierował prof. K. Ajdukiewicz, a po jego odejściu stanowisko to objęła prof. Seweryna Łuszczewska-Romahnowa (1904–1978), pełniąc je do czasu przejścia na emeryturę w 1974 roku. Następnie w latach 1974–1996 kierownikiem tej placówki pod nazwą Zakład Logiki Matematycznej został prof. Tadeusz Batóg (ur. 1934). Drugi ośrodek badań logiczno-metodologicznych to Katedra i Zakład Logiki Wydziału Humanistycznego, funkcjonująca, po zmianie struktury organizacyjnej UP w 1951 roku, na Wydziale Filozoficzno-Historycznym. Wymienić jeszcze należy Pracownię Prawniczych Zastosowań Logiki na Wydziale Prawa (od 1966 roku Zakład Prawniczych Zastosowań Logiki), której kierownikiem był prof. Zygmunt Ziemiński (1920–1996), oraz Zakład Metodologii Historii funkcjonujący od 1 października 1963 roku w Katedrze Historii Polski do XVIII wieku, którym kierował prof. dr Jerzy Topolski (1928–1998). Realizacja Ajdukiewiczowskiej koncepcji badań metodologicznych w wymienionych

¹ Tekst wystąpienia J. Kmita na posiedzeniu Komitetu Naukoznawstwa PAN, które odbyło się 20 maja 1976 roku w Poznaniu, poświęconego kierunkom badawczym poznańskiego ośrodka metodologicznego.

placówkach uniwersyteckich upoważnia do uznania ich czołowych przedstawicieli: S. Łuszczewskiej-Romahnowej, Z. Ziemińskiego, a przede wszystkim J. Topolskiego i J. Giedymina², za logików nauki, którzy zapoczątkowali „analizę rzeczywistej praktyki badawczej nauk empirycznych” zgodnie z postulatami K. Ajdukiewicza wynikającym z jego idei „logiki empirycznej”. Realizowany w najszerszym zakresie przez zespół Katedry i Zakładu Logiki Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego legł u podstaw poznańskiej szkoły metodologicznej.

Katedra i Zakład Logiki wywodzą się z Seminarium Filozoficznego Wydziału Humanistycznego³ działającego w latach 1946–1951, którym kierowała w roku akad. 1946/1947 jako zastępca dyrektora prof. dr Ludwika Dobrzyńska-Rybicka (1868–1958)⁴, a jego pracownikiem naukowym był doc. dr Adam Wiegner (1890–1967). Przez kolejne lata, do roku akad. 1951/1952 funkcję dyrektora Seminarium Filozofii pełnił (na stanowisku profesora) dr A. Wiegner, kierujący równocześnie w okresie 1950–1952 Seminarium Historii Filozofii, będąc następnie, przez kolejne dziesięć lat, aż do roku akad. 1961/1962 kuratorem (przejściowo kierownikiem) utworzonej w 1951 roku Katedry i Zakładu Historii Filozofii. 26 stycznia 1951 roku na mocy decyzji Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki dotychczasowa Katedra i Zakład Historii Filozofii – na wniosek Rady Wydziału Humanistycznego UP – została przekształcona w Katedrę i Zakład Logiki, co uzasadniono „(...) potrzebą zasadniczego dostosowania organizacji katedr do nowego programu studiów, które przewidują specjalne wykłady z logiki dla wszystkich kierunków studiów na Wydziale Humanistycznym, w pierwszych latach studiów”⁵. Na jej kierownika powołano doc. dr. A. Wiegnera, a jedynym pracownikiem Katedry i Zakładu Logiki był w roku akad. 1952/1953 starszy asystent – mgr Zbigniew Czerwiński (1927–2010), uczestnik seminariów logiki K. Ajdukiewicza, późniejszy ekonomista i me-

² Uczonych tych wymienia J. Kmita jako reprezentantów „kilkuosobowej grupy” logików nauki, która zapoczątkowała analizy metodologiczne rzeczywistej praktyki badawczej na terenie określonych dyscyplin nauki (Kmita J., 1977, s. 4).

³ Według stosowanej wówczas przedwojennej tradycji organizacyjnej katedra była urzędem profesora (jest jednoosobowa), a seminarium bądź zakład prowadzonymi przez niego placówkami naukowo-dydaktycznymi. Katedra z pracownikami to „katedra zespołowa”. Artykuł 46, ust. 3 ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. *o szkołach akademickich* stanowi, że „Do najważniejszych obowiązków każdego profesora należy (...) 3. kierowanie związanym z katedrą zakładem lub seminarium” (Dz. U. 1920, nr 72, poz. 494).

⁴ Seminarium Filozoficzne utworzył i kierował nim do swej śmierci w 1939 roku współzałożyciel Uniwersytetu Poznańskiego, prof. dr Michał Sobieski (1877–1939).

⁵ Pismo dziekana Wydziału Humanistycznego Mikołaja Rudnickiego *Do Ministerstwa Oświaty, Departament IV. Dot. przemianowania Katedry Filozofii na Katedrę Logiki i powołania na nią doc. Wiegnera*. Teczka personalna A. Wiegnera, syg. akt. 126/43/84. Archiwum UAM.

todolog nauk społecznych⁶. W następnym roku zatrudniony został dr Jerzy Giedymin (1925–1993), absolwent filologii angielskiej UP i ekonomii, dotychczasowy pracownik naukowy Akademii Handlowej w Poznaniu (1948–1954), z doktoratem z filozofii (1951), autor dysertacji doktorskiej *Ekonomia polityczna jako nauka historyczna*, której promotorem był doc. dr A. Wiegner. J. Giedymin uzyskał stopień docenta (doktora habilitowanego) na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UAM (na podstawie rozprawy *Studia nad metodologią opartą na koncepcji racjonalności*). Sześć lat później otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego.

Stan osobowy Katedry i Zakładu Logiki zwiększył się do trzech osób, kiedy w roku akad. 1956/1957 z Katedry i Zakładu Podstaw Marksizmu-Leninizmu przeniósł się do niej mgr Tadeusz Batóg. Według sprawozdania z działalności naukowo-dydaktycznej Katedry: „Pracownicy Katedry prowadzili prace naukowe w zakresie logiki formalnej, metodologii nauk oraz zastosowań logiki w metodologii językoznawstwa i nauk historycznych” (Pajewski J., 1958, s. 113). J. Giedymin i T. Batóg uczestniczyli w seminariach z metodologii nauk humanistycznych prowadzonych przez prof. dr Janinę Kotarbińską na Uniwersytecie Warszawskim. T. Batóg po roku zmienił miejsce pracy na Katedrę i Zakład Logiki Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii.

Na zwolnionym przez niego etacie zatrudniony został, od 1 września 1957 roku, mgr Jerzy Kmita (1931–2012), absolwent filologii polskiej, po ukończeniu studiów przez dwa lata asystent biblioteczny Biblioteki Uniwersyteckiej (1955–1957), przygotowujący w tym czasie pracę kandydacką (doktorską) z literaturoznawstwa pod kierunkiem doc. dr. Jerzego Ziomka (1924–1990). Przeważały jednak u J. Kmity zainteresowania problematyką filozoficzną i metodologiczną nauk humanistycznych, na które w jakiejś mierze wpłynęło jego uczestnictwo w seminarium logiki A. Wiegnera, którego tematyka obejmowała poza „czystą” logiką, zagadnienia: historii filozofii, ontologii, teorii poznania, filozofii fizyki i psychologii, będące przedmiotem dociekań naukowych ówczesnego kierownika Katedry Logiki (Wiegner A., 1948; 1952). A. Wiegner jest twórcą oryginalnej koncepcji epistemologicznej nazwanej przezeń „empiryzmem całościowym”, którą przedstawił w rozprawie *Zagadnienie poznawcze w oświetleniu L. Nelsona* (Wiegner A., 1925). Analizując ją, J. Kmita (1968, 2005) zwrócił uwagę, że wchodząca w skład tej koncepcji nowatorska teza teoriopoznawcza, głosząca, iż pozaobserwacyjne twierdzenia naukowe mają treść teoretyczną, hipotetyczną, pojawiła się w ujęciu A. Wiegnera „na dziesięć bez mała lat” przed jej sformułowaniem w *Logik der Forschung* Karla Poppera (Kmita J., 1968, s. 51). Pod tym względem A. Wiegner może być uznany za prekursora hipotetyzmu. Na uwagę zasługuje też fakt, że analizował on pojęcia abstrakcji, idealizacji

⁶ Dane o „ruchu kadrowym” w uniwersyteckich jednostkach organizacyjno-naukowych podaje na podstawie *Składów Osobowych UAM*.

i konkretyzacji. Nie odnosząc się do ich teoriopoznawczej roli, zauważył tylko, że tzw. abstrakcja konkretna „odgrywa ważną rolę w metodologii marksistowskiej” (Wiegner A., 1960, s. 208), co pokazała później poznańska szkoła metodologiczna. Dokonania naukowe A. Wiegnera przedstawił po jego śmierci T. Batóg (1968; 1969) i J. Kmita (1968; 1969).

Jerzy Kmita został najbliższym współpracownikiem J. Giedymina, który po prof. A. Wiegnerze został promotorem jego rozprawy doktorskiej z logiki zatytułowanej *Znaczenie jako wykładnik sposobu rozumienia wyrażeń* (obronionej w 1961), której problematykę przedstawił J. Kmita w dwóch artykułach (Kmita J., 1964; 1964a). Wspólnym opracowaniem J. Giedymina i J. Kmity jest skrypt do wykładów z „logiki formalnej, teorii komunikacji i metodologii nauk” (Giedymin J., Kmita J., 1966) odzwierciedlający zmianę programu nauczania logiki i metodologii nauk w stosunku do podręcznika „logiki tradycyjnej” A. Wiegnera, będącą konsekwencją teoretyczno-metodologicznego i merytorycznego ukierunkowania prac badawczych Katedry Logiki. J. Giedymin już wcześniej zabierał głos „w sprawie nauczania logiki” (Giedymin J., 1956), ponieważ w połowie lat 50. XX wieku zaangażowany został do opracowania programu nauczania logiki zgodnie z założeniami i wytycznymi programowymi Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. Według sprawozdania z działalności dydaktyczno-naukowej Katedry za rok akad. 1955/1956:

Adiunkt dr J. Giedymin brał udział w opracowaniu na zlecenie MSW programu wykładów z logiki przystosowanego do potrzeb i zainteresowań słuchaczy studiujących nauki historyczne. Dr J. Giedymin opracował również na zlecenie Zakładu Logiki PAN „Wypisy z nauk historycznych” opatrzone komentarzami dla wykorzystania ich na zajęciach z logiki, na wydziałach historycznych (Pajewski J., 1957, s. 80).

W marcu 1961 roku starszym asystentem w Katedrze i Zakładzie Logiki została mgr Teresa Kostyrko (1932–2024), absolwentka studiów I stopnia z historii sztuki na Uniwersytecie Poznańskim i magisterskich studiów filozoficznych na Uniwersytecie Warszawskim, zatrudniona dotychczas w Katedrze Historii Filozofii z Zakładem na UAM. W roku 1964, po studiach psychologicznych na UAM, członkiem zespołu metodologów humanistyki stała się mgr Krystyna Zamiara (1940–2012), a trzy lata później, dokładnie 1 grudnia 1967 roku – historyk sztuki mgr Włodzimierz Ławniczak (1927–2012), który przeniósł się z Katedry i Zakładu Filozofii Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Poznaniu. Pod koniec 1968 roku w składzie osobowym Katedry Logiki pojawił się mgr Tadeusz Zgółka (1945–2021), absolwent poznańskiej polonistyki. Z zespołem Katedry Logiki współpracował fizyk i filozof Jan Such (1931–2024), uprawiający ogólną metodologię nauk w Katedrze Historii Filozofii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym (zatrudniony w 1961 roku). Aktywnym „zewnątrznym” uczestnikiem seminarium i prac

badawczych logików nauki był od 1965 roku mgr prawa Leszek Nowak (1943–2009)⁷, który równolegle studiował eksternistycznie filozofię na Uniwersytecie Warszawskim (od roku akad. 1963/1964), a w 1967 roku obronił doktorat z nauk prawnych. Ten zespół badaczy tworzy „pierwsze pokolenie poznańskiej szkoły metodologicznej”.

W 1961 roku prof. dr. A. Wiegner przeszedł na emeryturę⁸, a kierownictwo Katedry i Zakładu Logiki, formalnie od 1 października 1961 roku, objął doc. dr J. Giedymin. Został „zwolniony na własną prośbę z zajmowanego stanowiska z dniem 1.9.1967” (Zamiara K., 1969, s. 252), kiedy nie wrócił z wyjazdu naukowego do Wielkiej Brytanii (1966–1967), zaproszony jako *visiting profesor* na Wydział Filozofii Uniwersytetu w Durham. W tej sytuacji władze UAM ustanowiły z dniem 9 października 1967 roku kuratora Katedry i Zakładu Logiki w osobie doc. dr. Stefana Kaczmarka, kierownika Katedry i Zakładu Historii Filozofii. Faktycznie od wyjazdu J. Giedymina do Anglii kierowanie pracami badawczymi Katedry Logiki przejął dr Jerzy Kmita (od 1 lipca 1968 r. – docent), mianowany na jej kierownika przez rektora prof. dr. Czesława Łuczaka od dnia 1 stycznia 1969 roku do 31 sierpnia 1971 roku.

Jerzy Giedymin, podobnie jak wcześniej A. Wiegner, prowadził seminaria filozoficzno-metodologiczne, a po nim J. Kmita. Według sprawozdania z działalności naukowo-dydaktycznej Katedry i Zakładu Logiki za rok akad. 1966/1967–1968/1969 „Organizowane były regularne seminaria z logiki i metodologii nauk dla pracowników Katedry oraz pracowników pokrewnych katedr uniwersyteckich; do grudnia 1965 seminaria prowadził doc. dr Jerzy Giedymin, od marca 1966 – dr Jerzy Kmita” (Zamiara K., 1969, s. 252). Było ono „poświęcone różnym koncepcjom z zakresu filozofii i metodologii humanistyki” (Mackiewicz W., 2001, s. 66–67), kontynuując je aż do końca lat 90. XX wieku, rozszerzając ich problematykę, od drugiej połowy lat 70. na zagadnienia epistemologii historycznej oraz filozofii i teorii kultury. W analizy metodologiczne prowadzone przez zespół Katedry i Zakładu Logiki, a następnie, od września 1969 roku Zakładu Logiki i Metodologii Nauk Instytutu Filozofii UAM, włączali się inni badacze zainteresowani problematyką filozofii nauki.

Jerzy Kmita stał się organizatorem szerszego zespołu naukowego, inicjując i ukierunkowując zainteresowania naukowe jego członków, kierując często ich pracami jako promotor. Na tę rolę J. Kmity w życiu naukowym jako inspiratora i organizatora badań wskazywano parokrotnie choćby w recenzjach jego dorobku naukowego. Jak stwierdził Jerzy Pelc (1930–2005), logik i semiotyk w opinii wniosku o nadanie tytułu profesora nadzwyczajnego J. Kmicie:

⁷ Dr J. Kmita był recenzentem pracy magisterskiej L. Nowaka, *Powinność i obowiązki. Problem statusu terminów teoretycznych w naukach prawnych*.

⁸ Zmarł 28 września 1967 roku. Wspomnienie o nim opublikował J. Kmita w *Gazecie Poznańskiej* (Kmita J., (1967), 7–8 października, s. 5).

Doc. Kmita jest operatywnym i energicznym organizatorem badań naukowych (...) potrafił skupić wokół siebie grupę zdolnych młodszych logików i filozofów, zachęcić ich do zajęcia się problematyką pokrewną jego własnym zainteresowaniom i utorować drogę do publikowania wyników ich prac w redagowanych przezeń lub współredagowanych publikacjach tzw. ciągłych lub periodykach typu popularnego⁹.

Jerzy Topolski, uznając, że J. Kmita „Należy on do najwybitniejszych polskich metodologów ostatnich paru dziesiętnych lat”, potwierdza, że

Z jego to głównie nazwiskiem związać należy powstanie rzeczy w nauce najcenniejszej, a przy tym jakże rzadkiej, mianowicie powstanie szkoły naukowej. Uznać oczywiście trzeba, że przesłanki do powstania takiej szkoły kształtowały się w Poznaniu już dawniej (wystarczy wspomnieć choćby nazwiska A. Wiegnera, J. Giedymina, K. Ajdukiewicza, A. Malewskiego), lecz wszystko to nie wystarczyłoby dla naukowego zintegrowania się poznańskiego środowiska metodologicznego i filozoficznego w oparciu o pewne wspólne idee naukowe konsekwentnie rozwijane i wzbogacane. To zintegrowanie nastąpiło właśnie przede wszystkim za sprawą naukowego i organizacyjnego oddziaływania Jerzego Kmity. On to swą głęboką i wszechstronną wiedzą z zakresu metodologii różnych dziedzin nauki, logiki, teorii języka i szeroko pojętej filozofii, a także teorii rozwoju społecznego potrafił przyczynić się do sformułowania nader ambitnego programu badań takich, które są w skali światowej unikalne, zaś dla rozwoju polskiej filozofii i metodologii marksistowskiej podstawowe¹⁰.

Podstawowy zespół badawczy mający cechy szkoły naukowej kształtował się zatem w ramach seminarium logiki prowadzonego przez J. Giedymina i J. Kmitę, którego uczestnicy prowadzili analizy metodologiczne postępowania badawczego humanistów według wspólnych założeń teoretyczno-metodologicznych przy zastosowaniu aparatu logicznego. Ten okres działalności naukowej szkoły poznańskiej, w którym wypracowano nowy model badań metodologicznych, określany bywa najczęściej jako „logicystyczny” lub „czysto metodologiczny”.

Paradygmat badawczy poznańskiej szkoły metodologicznej

Według J. Kmity pierwszy okres rozwoju badań metodologicznych poznańskiego ośrodka filozoficznego, do 1969 roku

⁹ Prof. dr J. Pelc, *Ocena dorobku naukowego docenta dra hab. Jerzego Kmity (w związku z wnioskiem o nadanie mu tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego)*. Syg. akt 825/393 Archiwum UAM.

¹⁰ Prof. dr J. Topolski, *Opinia o dorobku naukowym doc. dra Jerzego Kmity w związku z wnioskiem o powołanie go na stanowisko profesora nadzwyczajnego*. Syg. akt 825/393 Archiwum UAM.

(...) znamionuje się tym, że: a) badania prowadzone są częściowo w zakresie ogólnej metodologii nauk empirycznych, przede wszystkim jednak dotyczą poszczególnych dyscyplin humanistycznych, co wiąże się ściśle z tym, że zostały one podjęte przez przedstawicieli tych właśnie dyscyplin; b) badania przejawiają od początku coraz bardziej wzmagającą się tendencję antypozytywistyczną, wyrażającą się w polemice z obrazem nauki pozostawionym przez neopozytywizm jako obrazem wyraźnie nieadekwatnym i wyspekulowanym; polemika ta w znacznej mierze inspirowana jest ideami hipotetyzmu Popperowskiego; c) krystalizuje się opracowana systematycznie koncepcja metodologii nauk czy teorii poznania naukowego jako dyscypliny empirycznej i humanistycznej zarazem, której zadaniem jest systematyczna rekonstrukcja interpretacyjna norm i dyrektyw metodologicznych *implicite* zakładanych w praktyce badawczej poszczególnych nauk (Kmita J., 1977, s. 4).

Analizy metodologiczne, o których mowa w punkcie (a) powyższej wypowiedzi, odnoszące się do nauk humanistycznych i społecznych prowadzili: J. Giedymin rozpatrujący podstawowy „spór między naturalizmem a antynaturalizmem w pojmowaniu nauk społecznych” i „koncepcję działania racjonalnego” (Giedymin J., 1961–1962; 1964), która znalazła się w obszarze zainteresowań formującej się „poznańskiej szkoły metodologicznej”, stając się jednym z podstawowych założeń teoretycznych jej metodologicznego modelu humanistyki. Badacz ten zajmujący się ogólną metodologią nauk oraz metodologią nauk społecznych i historycznych przeszczepiał na grunt polskiej filozofii nauki i rozwijał (od końca lat 50. XX wieku) hipotetyzyczne idee Karla R. Poppera (Giedymin J., 1958)¹¹. Fundamentalne znaczenie dla określenia statusu naukowego humanistyki były ustalenia J. Kmity zawarte w jego rozprawie doktorskiej, głoszące, że „twierdzenia oparte na rozumieniu wyrażen są – przy pewnej ich interpretacji – twierdzeniami empirycznymi”, co rozstrzyga pozytywnie problem, iż nauki humanistyczne jako nauki (zgodnie z ujęciem Ajdukiewicza) oparte na rozumieniu wyrażen są naukami empirycznymi w ścisłym metodologicznym znaczeniu (Kmita J., 1964, 1964b). Na ogólnej metodologii nauk skupiały się też badania K. Zamiary (Zamiara K., 1974) dotyczące statusu poznawczego teorii i J. Sucha współpracującego z Katedrą Logiki (Such J., 1968; Such J., 1969). Zagadnieniami metodologicznymi dyscyplin nauk humanistycz-

¹¹ K.R. Popper utworzył w 1946 roku The Department of Philosophy, Logic and Scientific Method w London School of Economics and Political Science, uczelni wchodzącej w skład University of London, i kierował nim do emerytury w 1969 roku. Jego podstawowe dzieło z filozofii nauki to *Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der Modernen Naturwissenschaft*, Springer, Vienna 1934 (Berlin 1935), wydane w języku angielskim w 1959 roku *The Logic of Scientific Discovery*, Hutchinson Publishing Group Ltd. London 1959; Basic Books, New York, 1959. Następne wydania: 1968, 1972, 1980, 1999, 2002, 2005. Pierwsze polskie wydanie nosi tytuł *Logika odkrycia naukowego*, PWN, Warszawa 1977 i zostało opatrzone *Słowem wstępnym* J. Kmity. J. Giedymin uważał się za ucznia K. Ajdukiewicza i K. R. Poppera, którego poznał osobiście i bezpośrednio jego poglądy naukowe podczas dwóch pobytów stypendialnych na Uniwersytecie Londyńskim, w roku akad. 1957/1958 i 1959/1960 (Zamiara K., 2010, s. 286).

nych zajmowali się J. Kmita – literaturoznawstwa w rozprawie habilitacyjnej (Kmita J., 1967), teorii i historii sztuki T. Kostyrko (1966, 1967, 1968) i W. Ławniczak (1971)¹², a językoznawstwa – T. Zgółka (Zgółka T., 1976). Z filozofią i metodologią nauk przyrodniczych związane były badania uczestnika seminarium logiki, filozofa Andrzeja Siemianowskiego, autora pierwszej pracy doktorskiej, która powstała w Katedrze Logiki pod kierunkiem doc. dr hab. J. Kmity (obroniona w 1969 roku) zatytułowana *Konwencjonalizm filozoficzny a metodologiczny na przykładzie poglądów Paula Duhema*. Ogólnie rzecz ujmując, badania w Katedrze i Zakładzie Logiki prowadzono „(...) nad zagadnieniem metodologicznym odrębności humanistyki w kontekście ogółu dyscyplin empirycznych oraz nad metodologicznymi problemami interpretacji dzieł sztuki” (Romahnowa S., 1969, s. 255).

Nowy w polskiej nauce wzór uprawiania badań metodologicznych opracowany przez zespół Katedry i Zakładu Logiki UAM, wykorzystuje idee i założenia „logiki empirycznej” K. Ajdukiewicza, z którymi zapoznawali się uczestnicy zebrań naukowych prowadzonych przez tego uczonego w Katedrze Logiki Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1946–1954. Były one nie tylko przeznaczone dla młodych pracowników nauki i studentów, ale też „otwarte” dla innych badaczy poznańskiego środowiska akademickiego zainteresowanych logiką i metodologią (stąd też określane były jako „seminaria środowiskowe”). Uczestniczyli w nim wówczas Zbigniew Czerwiński, Jerzy Giedymin i Jerzy Topolski, szcycący się z tego względu mianem „uczniów Ajdukiewicza”.

Po przeniesieniu się, pod koniec 1955 roku, K. Ajdukiewicza do Warszawy zebrania naukowe poświęcone logice i metodologii nauk odbywały się w utworzonym i kierowanym przez niego w latach 1955–1961 Zakładzie Logiki Polskiej Akademii Nauk. Brali w nich udział J. Kmita i L. Nowak (1943–2009) jako student filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, uczestniczący także w seminariach J. Giedymina i J. Kmity. Wedle oświadczenia J. Kmity: „Dla mnie maturzysty z Kalisza z 1951 roku, który wybrał Uniwersytet Poznański, rezygnując z Romana Ingardena z Uniwersytetu Jagiellońskiego, profesor Ajdukiewicz był najważniejszy. Po zmianie jego miejsca zatrudnienia na Polską Akademię Nauk, jeździłem do Warszawy na jego seminaria” (Kmita J., 2011).

Idee logiki nauki K. Ajdukiewicza inspirowały i ukierunkowywały już prace badawcze pierwszych pracowników Katedry Logiki od początku lat 50. XX wieku, w związku z czym J. Kmita skonstatował, że „Panujący w Katedrze duch Kazimierza Ajdukiewicza

¹² Promotorem rozprawy doktorskiej W. Ławniczaka był prof. Jerzy Pelc z Uniwersytetu Warszawskiego, któremu mgr W. Ławniczak przedstawił ukończoną pracę doktorską, powstałą w ramach seminarium logiki, prosząc o podjęcie się obowiązków promotora. Rada Wydziału Filozoficznego UW wyraziła na to zgodę. Zob. Prof. dr Jerzy Pelc, *Zaświadczenie*, 12 maja 1967, Teczka personalna W. Ławniczaka, sygn. akt 911/606, Archiwum UAM.

przeniknął ją, zanim jeszcze najwybitniejszy nasz filozof (...) udał się po czteroletnim rektorowaniu (1948–1952) poznańskim do Warszawy” (Kmita J., 2005a, s. 225). Na myśl filozoficzno-metodologiczną K. Ajdukiewicza i F. Znanieckiego wskazuje J. Kmita, wpisując swoją twórczość naukową w tradycję badawczą poznańskiego uniwersytetu w zakresie badań humanistycznych:

Tradycję tę w zakresie interesujących mnie dziedzin nauki reprezentują dwa głównie nazwiska: Floriana Znanieckiego, jednego z założycieli naszego Uniwersytetu, i Kazimierza Ajdukiewicza (...). Jest to tradycja poszukiwania specyfiki naukowego poznania humanistycznego: ze „współczynnikiem humanistycznym” według Znanieckiego, „oparta na rozumieniu wypowiedzi” według Ajdukiewicza, rozwijającego tę myśl Znanieckiego. Również i takie poznanie zdolne jest być nauką – uważał Kazimierz Ajdukiewicz: największy filozof polski, jak słusznie stwierdził Leszek Kołakowski. Była to także tradycja, zmarłych już niestety, moich przyjaciół profesorów: Jerzego Giedymina i Jerzego Topolskiego, związanych również z naszą Uczelnią (Kmita J., 2011).

U podstaw paradygmatu badawczego szkoły poznańskiej znajduje się zatem logika nauki K. Ajdukiewicza, inaczej metodologia pragmatyczna, której „przedmiotem badań jest nauka pojęta jako rzemiosło uczonych, tj. nauka jako czynność?” Podstawowe zadania tak rozumianej metodologii to:

1) wyróżnienie typów czynności wykonywanych przy uprawianiu nauk oraz ich analiza, doprowadzająca do definicji zdających sprawę z tego, na czym czynności te polegają, 2) opis procedury naukowej (w ogólnych zarysach) stosowanej w różnych naukach, 3) dopatrzenie się zadań, do których wykonania, świadomie lub nieświadomie, zdążają uczeni specjaliści różnych nauk, i oparta na tym kodyfikacja norm poprawnego postępowania w naukach (...). Uprawiając takie badania nad nauką – pojętą nie jako rzemiosło uczonych, lecz raczej jako wytwór ich zabiegów poznawczych (zrealizowanych lub choćby tylko możliwych) – uprawiamy *metodologię apragmatyczną* (Ajdukiewicz K., 1974, s. 175, 177).

Uczynienie przedmiotem systematycznych analiz metodologicznych praktyki badawczej było istotnym *novum* wobec panującej wówczas metodologii normatywnej koncentrującej się na ustalaniu, jak powinna być uprawiana dana dziedzina czy dyscyplina nauki wedle spekulacji czy wniosków wpływających z przyjmowanych w punkcie wyjścia ogólnych założeń ontologicznych i teoriopoznawczych preferowanej przez badacza orientacji filozoficznej, nieodpowiadająca w istocie rzeczywistemu postępowaniu badawczemu szczegółowych, pozafilozoficznych dyscyplin naukowych. W odróżnieniu od niej metodologia deskryptywna zajmuje się odtwarzaniem norm, dyrektyw i założeń faktycznej praktyki naukowo-badawczej. Na tej podstawie „Metodologia opisowa (...) konstruuje hipotetyczny model metodologiczny danej nauki czy też grupy nauk w oparciu o taką lub inną rekonstrukcję logiczną” (Kmita J., 1968). Status poznawczy metodologii stał się przedmiotem analiz J. Kmity w rozprawie doktorskiej, w której rozpatrywał kwestie

ajdukiewiczowskiej metodologii pragmatycznej, metodologii apragmatycznej i metodologii normatywnej, by rozwinąć korygująco myśl Ajdukiewicza o „metodologii jako dyscyplinie humanistycznej” (Kmita J., 1972) i dojść do ujęcia metodologii uprawianej na dwa sposoby: teoretyczny i praktyczny, przy następującym rozdzieleniu zadań:

Metodologia jest dyscypliną, która (a) uprawiana teoretycznie – charakteryzuje się tym głównie, że formułuje teorie systematyzujące interpretację poszczególnych czynności badawczych uczonego z punktu widzenia ich celów poznawczych, a także przeprowadza interpretacje na teoriach tych oparte; (b) uprawiana praktycznie – formułuje twierdzenia optymalizacyjne, określające sposób realizowania przy pomocy odpowiednich czynności badawczych – odpowiednich celów poznawczych (Kmita J., 1973, s. 175).

Podstawową procedurą badawczą stosowaną w analizach metodologicznych zalecaną w metodologii przez K. Ajdukiewicza stała się rekonstrukcja logiczna, którą uznano później w środowisku humanistów za typową metodę analizy twierdzeń naukowych stosowaną w poznańskiej szkole metodologicznej. Polega ona na wykrywaniu przyjętych milcząco, a nawet nieuświadomianych przesłanek, założeń teoretycznych w postępowaniu badawczym, które określają wartość poznawczą uzyskiwanych wyników. Rekonstrukcję logiczną stosował J. Kmita w analizach metodologicznych w ramach prac nad doktoratem. Stosując tę metodę, odkryto, że badania humanistyczne zakładają teorię zachowania racjonalnego. Ideę racjonalnego działania wysunął także K. Ajdukiewicz¹³. Przejęła ją J. Giedymin (1958/1959), a swój „ostateczny” wyraz znalazła w ujęciu „subiektywnej czynności racjonalnej”, racjonalności decyzyjnej J. Kmity oraz w założeniu o racjonalności, pełniącym rolę prawa nauki w opracowanej przez J. Kmitę interpretacji humanistycznej jako rodzaju wyjaśniania dedukcyjnego. Wedle podręcznikowego objaśnienia

Interpretację humanistyczną określić można w pierwszym przybliżeniu jako czynność formułowania odpowiedzi na pytanie typu: „Dlaczego *X* podjął taką a taką czynność?”, albo „Dlaczego *X* nadał wytworowi swej czynności takie a takie cechy?”; odpowiedź ta składałaby się z: (1) założenia o racjonalności, (2) opisu wiedzy *X*-a wyodrębniającej możliwe do podjęcia przez niego czynności oraz określającej ich rezultaty, (3) opisu charakterystycznego dla *X*-a porządku wartości utworzonego z owych rezultatów, takiego, że rezultat czynności rozważanej jest wartością preferowaną (Kmita J., 1977b).

¹³ Według J. Kmity, polski socjolog Adam Przeworski, od lat 70. XX wieku amerykański uczonec (ur. 1940), który podobnie jak J. Kmita uczestniczył w warszawskim seminarium Ajdukiewicza, otrzymał politologicznego Nobla, czyli Nagrodę im. Johana Skytte'a w 2010 roku za „podnoszenie standardów naukowych w zakresie analizy relacji pomiędzy demokracją, kapitalizmem i rozwojem gospodarczym”, stosując i rozwijając w swych analizach koncepcję działania racjonalnego K. Ajdukiewicza. *The Johan Skytte Prize in Political Science*, <https://www.skytteprize.com/prize-laureates/adam-przeworski>

Interpretacja humanistyczna stanowi o specyfice czy odrębności metodologicznej nauk humanistycznych względem nauk przyrodniczych. Poza tym typowo humanistycznym modelem wyjaśniania nie ma różnic w sposobie postępowania badawczego w naukach przyrodniczych i humanistycznych, które – jak zakłada naturalizm metodologiczny w ujęciu K.R. Poppera (1902–1994) – spełnia czy powinno spełniać następujące warunki: 1) intersubiektywnej komunikowalności formułowanych twierdzeń, 2) ich intersubiektywnej kontrolowalności oraz 3) empirycznej stosowalności pojęć deskryptywnych (pojęć pozalogicznych i pozamatematycznych). Zasady te konstytuują naturalistyczny metodologiczny model nauk humanistycznych, który może mieć warianty pozytywistyczne lub antypozytywistyczne (Pałubicka A., 1977). J. Kmita, konfrontując poznawczo różniące się pod pewnymi względami antynaturalistyczne ujęcia nauk humanistycznych, a mianowicie: intuicjonistyczno-irracjonalistyczne Wilhelma Diltheya, intuicjonistyczno-intelektualistyczne Eduarda Sprangera, instrumentalistyczno-antypozytywistyczne Maxa Webera oraz koncepcje naturalistyczne: pozytywistyczne Johna S. Milla i antypozytywistyczne Karla R. Poppera, wykorzystał „trafne intuicje” ujęć antynaturalistycznych i idee hipotetyzmu K. Poppera do skonstruowania antypozytywistycznego naturalistycznego modelu humanistyki. Wedle hipotetyzmu twierdzenia bazowe (obserwacyjne) jako twierdzenia syntetyczne, za których pomocą poddaje się kontroli empirycznej pozostałe twierdzenia syntetyczne, to zdania ekstraspekcyjne będące odwoływalnymi hipotezami. W pozytywistycznym ujęciu twierdzenia bazowe to zdania ekstraspekcyjne i introspekcyjne, które jako przesłanki ostateczne są nieodwoływalne. Kolejnym głównym założeniem hipotetyzmu jest antyindukcjonizm. Głosi on właśnie, że indukcja nie jest sposobem uzasadniania twierdzeń, co w ówczesnej metodologii było stanowiskiem „rewolucyjnym” wedle Janiny Kotarbińskiej (Kotarbińska J., 1961). Twierdzenia pozabazowe i ewentualnie twierdzenia bazowe kontroluje się empirycznie, przeprowadzając ich krytykę, prowadzącą do ich falsyfikacji. Antypozytywistyczny naturalistyczny model metodologiczny szkoły poznańskiej wykorzystuje powyższe założenia popperowskiego hipotetyzmu, z wykluczeniem zasady indywidualizmu metodologicznego i przedmiotowego, zastąpionego tezą strukturalizmu metodologicznego i uzupełnionego o antypsychologistyczną dyrektywę, głoszącą, iż badania humanistyczne zakładają teorie zachowania racjonalnego (czynności racjonalnych). Naturalistyczny antypozytywistyczny metodologiczny model humanistyki poznańskich metodologów zaprezentowany w monografii Jerzego Kmita i Leszka Nowaka *Studia na teoretycznych podstawach humanistyki* (1968)¹⁴ oraz w artykule obu autorów (Kmita J., Nowak L., 1969)

¹⁴ Według informacji podanej w *Uwagach wstępnych* J. Kmita napisał rozdziały: I. *Trzy antynaturalistyczne modele metodologiczne humanistyki*, II. *Naturalistyczne koncepcje humanistyki* i IV. *Strukturalizm metodologiczny*. L. Nowak jest autorem rozdziałów III. *Teoria racjonalnego stanowienia norm* oraz VI. *Interpretacja i rozumienie w humanistyce*. Rozdział V, *System*

stał się paradygmatem badawczym poznańskiej szkoły metodologicznej, stanowiąc teoretyczny kontekst analiz badawczych na terenie nauk humanistycznych i społecznych.

Ten okres badań w Katedrze Logiki wieńczy właśnie współautorskie opracowanie J. Kmity i L. Nowaka, *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki* oraz monografia J. Kmity, *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej* (Kmita J., 1971), prezentujące nowy antypozytywistyczny model metodologiczny nauk humanistycznych. Publikacje te zamykają okres formowania się paradygmatu naukowego, czyli podstawowych założeń teoretyczno-metodologicznych i procedur badawczych stosowanych w analizach naukowych w Katedrze Logiki, znamionując powstanie nowej szkoły naukowej filozofii humanistyki, chociaż określenie takie jeszcze nie padło w środowisku naukowym.

Naturalistyczny antypozytywistyczny model humanistyki – reakcje środowiska naukowego

Nowy model teoretyczno-metodologiczny nauk humanistycznych spotkał się z żywym odzewem środowiska naukowego, czego wyrazem były dyskusje i debaty, a przede wszystkim opublikowane recenzje książki *U teoretycznych podstaw humanistyki*. Oceny recenzyjne wystawili przedstawiciele różnych dyscyplin nauk humanistycznych i społecznych: filozofii, logiki, historiografii, językoznawstwa, socjologii, nauk prawnych i psychologii, a nawet publicystyki: Lech Budrecki (1969), Witold Marciszewski (1971), Edmund Mokrzycki (1969; 1970), Stanisław Piekarczyk (1970), Jan Woleński (1970) Jerzy Wróblewski (1970), Krystyna Zamiara (1970), Tadeusz Zgółka (1969) i dyskusje konferencyjne. L. Budrecki, ogłosił na łamach tygodnika *Kultura*, że „Książka J. Kmity i L. Nowaka jest pierwszą książką w powojennej Polsce, która zajmuje się w sposób systematyczny – łącząc w dodatku wielką inwencję z oryginalnością ujęć – podstawami humanistyki” (Budrecki L., 1969, s. 9). Z tego względu książka ta winna zainteresować nie tylko „świat nauki”, ale także szerszy krąg inteligencji humanistycznej. Na pionierski charakter, oryginalność dzieła J. Kmity i L. Nowaka zwrócił również uwagę filozof Jan Woleński:

Godzi się od razu zaznaczyć, że książka Kmity i Nowaka jest unikatem w naszej literaturze filozoficznej, a można sądzić, że i w zagranicznej jest mało tak systematycznych opracowań zagadnienia. (...) Rzecz dotyczy (...) jednego z najbardziej kontrowersyjnych problemów filozoficznych – wykraczającego zresztą daleko poza kwestie metodologiczne (Woleński J., 1970, s. 290).

Elementy teoretyczno-metodologicznego modelu poznańskich logików nauki poddane zostały krytycznemu rozpatrzeniu, dla ustalenia w jakim stopniu osadzone zostały w do-

kulturowy, czynność kulturowa, performatywy napisany został wspólnie.

tychczasowej tradycji badawczej w teorii poznania i metodologii, a wprowadzane doń korekty, modyfikacje i elementy nowe przewyższają swoją trafnością dotychczasowe teoretyczne, filozoficzno-metodologiczne ujęcia nauk humanistycznych, a w szczególności czy adekwatniej od nich opisują postępowanie badawcze na terenie różnych dyscyplin humanistycznych, i na ile będą dlań praktycznie-poznawczo użyteczne. To ostatnie stwierdzenie uwydatnia znaczenie ustaleń autorów nie tylko dla filozofii nauki, ale dla refleksji filozoficznej w ogólności, a przede wszystkim teoretyczno-metodologicznej integracji nauk, ponieważ – zdaniem W. Marciszewskiego – ujęcie poznańskich metodologów „(...) obejmuje pojęcia i rozważania należące do ogólnej metodologii nauk humanistycznych, semantyki logicznej, teorii kultury, teorii prawa” (Marciszewski W., 1971, s. 178).

Sądzone, że ze względu na znaczenie i wagę przeprowadzonych analiz naukoznawczych przez Kmitę i Nowaka dla filozofii nauki oraz praktyki badawczej dyscyplin humanistycznych rozważania ich spotkają się z zainteresowaniem szerokiego grona przedstawicieli nauk humanistycznych, którzy też mogą niejako „przetestować” zaprezentowany model humanistyki i badań metodologicznych na gruncie macierzystych dyscyplin. J. Wróblewski jako przedstawiciel nauk prawnych skonstatował tedy, że

(...) raz po raz wysuwane jest pytanie o „naukowość” humanistyki, czy też jej poszczególnych dyscyplin. Na tym tle zajęcie się podstawami humanistyki w naszej literaturze winno wzbudzić zainteresowania co najmniej tych dyscyplin, które do humanistyki potocznie się zalicza, nie mówiąc o osobach zajmujących się filozofią i metodologią. Dlatego też recenzowana praca zainteresować winna i prawników, zwłaszcza że zarówno w tekście samej rozprawy, jak i w innych publikacjach spotykamy bezpośrednie prawnicze zastosowania poczynionych ustaleń metodologicznych. (...) doniosłość rozważań autorów na dalszą metę można będzie należycie ocenić wówczas, gdy ważniejsze dyscypliny humanistyki zostaną zanalizowane w świetle zawartych w niej koncepcji metodologicznych (Wróblewski J., 1970, s. 161).

Recenzenci i dyskutanci reprezentujący określone dyscypliny nauk humanistycznych starali się odnosić myślowo model metodologiczny humanistyki do macierzystej dyscypliny pozafilozoficznej, poszukując odpowiednich odwołań i egzemplifikacji zagadnień istotnych dla uprawianych przez nich nauk szczegółowych, konstatując z niezadowoleniem ich brak w rozważaniach autorów. S. Piekarczyk odnotowując, że „(...) Autorzy nader rzadko egzemplifikują swe wywoły przy pomocy materiałów historycznych, znacznie więcej uwagi poświęcając językoznawstwu i prawu” (Piekarczyk S., 1970, s. 142) wskazała na potencjalne poznawcze wykorzystanie w badaniach historycznych aparatu pojęciowego odnośnego modelu teoretyczno-metodologicznego humanistyki, przede wszystkim takich pojęć, jak: racjonalne działanie, struktura sensowna, czynność kulturowa, obiekt i system kulturowy, rozumienie i interpretacja, reguły interpretacji, struk-

turalizm metodologiczny. Za bardzo użyteczne i przydatne w praktyce badawczej uznawano szczegółowsze kwestie metodologiczne związane z własną dyscypliną nauki. Jak bowiem skonstatował E. Mokrzycki „Tak się składa, że owe zagadnienia szczegółowe są dla socjologa najbardziej interesujące i użyteczne” (Mokrzycki E., s. 264). Zdaje się tu ujawniać normatywne podejście do szczegółowych ustaleń metodologicznych, do różnorodnych implikacji i możliwość zastosowań niektórych ustaleń w postępowaniu badawczym w różnych dyscyplinach nauk humanistycznych.

Oдноśne zagadnienia szczegółowe miał w pewnej mierze na uwadze J. Kmita w monografii *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej* (Kmita J., 1971), adresując ją wyraźnie do badaczy-praktyków, oświadczając we *Wstępie*, że „Starłem się też w osiągalnym dla mnie stopniu o to, aby owi adresaci mej książki mogli rozpoznać w formułowanych w niej problemach niektóre przynajmniej z interesujących ich aktualnie kwestii metodologicznych” (Kmita J., 1971, s. 13). Rozważania teoretyczno-metodologiczne dotyczące procedur wyjaśniania są dość licznie egzemplifikowane odniesieniami do postępowania badawczego humanistów, co zostało dostrzeżone przez przedstawicieli dyscyplin nauk humanistycznych i społecznych, stwierdzających przydatność odnośnych analiz metodologicznych dla ich praktyki badawczej. Recenzent literaturoznawca uznał za celowe jej omówienie „(...) ponieważ rozważania Kmita są nieustannie odnoszone do wyników badań nauk humanistycznych i sam autor rozprawy należy do tych nielicznych logików, którzy dbają o oddźwięk swych koncepcji w praktyce badawczej” (Krajka W., 1972, s. 365). Po konfrontacji ustaleń J. Kmita z praktyką badawczą swojej dyscypliny stwierdził, że

Niniejsze rozważania dowodzą daleko idącej zbieżności niektórych tez rozprawy z pewnymi osiągnięciami myśli metodologicznej i teoretycznoliterackiej. Ma to znaczenie dla obu stron. Oprócz tego dla literaturoznawcy niewątpliwie cenne mogą być niektóre podejmowane przez Kmitę próby formalizacji języka opisu naukowego (np. precyzacja znaczenia takich pojęć, jak: „struktura humanistyczna” czy „interpretacja humanistyczna”. Przede wszystkim jednak książka Kmita przedstawia dla teoretyka i historyka literatury ogromną wartość jako próba zbliżenia problematyki metodologicznej humanistyki do jego warsztatu badawczego (Krajka W., 1972, s. 371–372).

Metodologiczne ustalenia poznańskich filozofów humanistyki, poza dostrzeżeniem ich oryginalności i wartości poznawczej, wywołały szereg uwag krytycznych. Przedmiotem polemik było ujęcie pozytywizmu i hipotetyzmu, które dyskutanci uznawali, ogólnie rzecz biorąc, za nietrafne, w szczególności „za wąskie” (Mortimer H., 1978), co ma swoje dalsze konsekwencje w charakterystyce modeli nauki: pozytywistycznego i antynaturalistycznego oraz antypozytywistycznego, w szczególności w przeciwstawianiu hipotetyzmu – pozytywizmowi. Ze stanowiskiem tym polemizował autor monografii (Kmita J., 1978). Głosy krytyczne koncentrowały się też na podstawowych dla rzeczzonego modelu

humanistyki kategoriach zachowania racjonalnego i interpretacji humanistycznej, która była wielokrotnie krytycznie rozważana (Krakowski J., 1976), często wraz z koncepcją wyjaśniania funkcjonalno-genetycznego (Rózanowski R., 1978) wzbudzając wątpliwości i zastrzeżenia jako rodzaj wyjaśniania dedukcyjnego, co zmuszało raz po raz J. Kmity do wypowiedzi w tych kwestiach dla sprostowania ich błędnego ujmowania (Kmita J., 1977c). Kontrowersje wynikały z odmienności perspektyw teoriopoznawczych (metodologicznych) dyskutantów i często zwykłych nieporozumień co do głównych pojęć, jak np. pojęcia „racjonalności”. Zapominano też, że teorie racjonalnego zachowania mają charakter idealizacyjny, co skutkowało przyjęciem mylnego wniosku, że każda czynność jest czynnością racjonalną (Kmita J., Nowak L., 1971). Ogólnie rzecz biorąc, orzeczono „dyskusyjność” ustaleń i rozstrzygnięć dokonanych przez poznańskich metodologów.

„Dyskusyjność” ta począwszy od recenzji rozprawy doktorskiej J. Kmity była stałym elementem ocen i krytyki jego późniejszych wypowiedzi naukowych i tekstów poznańskiej szkoły metodologicznej, zaświadczać o oryginalności i nowatorstwie koncepcji twórcy tej szkoły i jej członków, przełamujących upowszechnione standardy naukowego myślenia humanistycznego. Zauważalna w środowisku humanistów specyfika badań prowadzonych przez poznański ośrodek metodologiczny nie została jeszcze wyróżniona czy potwierdzona niejako odrębną nazwą. Pojawiła się ona w drugim, wyraźnie się wyodrębniającym okresie działalności ukształtowanego już ośrodka metodologicznego uniwersyteckiej humanistyki w Poznaniu, w który zespół badawczy pod przewodnictwem naukowym J. Kmity wszedł z antypozytywistycznym naturalistycznym metodologicznym paradygmatem badawczym humanistyki, kontynuując i rozszerzając dotychczasowe analizy praktyki badawczej różnych dyscyplin humanistycznych, podejmując równoległe intensywne prace nad marksistowską metodologią nauk.

II. Poznańska szkoła metodologiczna (1970–1974) – marksistowska metodologia nauk empirycznych

Rozwój poznańskiego ośrodka metodologicznego

Okres drugi badań metodologicznych wyodrębniła instytucjonalnie powstanie Instytutu Filozofii w 1969 roku i utworzenie w jego ramach: Zakładu Logiki i Metodologii Nauk, Zakładu Filozofii Marksistowskiej i Zakładu Historii Filozofii. Dyrektorem Instytutu Filozofii i kierownikiem Zakładu Logiki i Metodologii Nauk został doc. dr hab. Jerzy Kmita, którego kadre naukowo-dydaktyczną tworzyli dotychczasowi pracownicy autonomicznej Katedry Logiki. Kierownictwo Zakładu Filozofii Marksistowskiej objął doc. dr hab. Jan Such, a Zakładu Historii Filozofii – doc. dr hab. Stefan Kaczmarek (1911–1997). W roku akad. 1970/1971 w Zakładzie Filozofii Marksistowskiej zatrudnieni zostali: dr hab. nauk prawnych Leszek Nowak (przechodząc z Zakładu Prawni-

czych Zastosowań Logiki na Wydziale Prawa), oraz młodzi adepci nauki: Izabella Nowak i Krzysztof Łastowski. L. Nowak przeniósł się wkrótce do Zakładu Logiki i Metodologii Nauk, którego skład w roku akad. 1973/1974 tworzyli: J. Kmita, T. Kostyrko, W. Ławniczak, L. Nowak, A. Pałubicka, K. Zamiara i T. Zgółka. Z Zakładu Historii Filozofii współpracę z zespołem metodologów podjął dr Władysław Kot, który od połowy lat 70. jako wykładowca filozofii i nauk społecznych propagował idee poznańskiej szkoły metodologicznej w ramach działalności dydaktycznej w Akademii Ekonomicznej w Poznaniu (Kot W., 1978; 1979).

W 1970 roku uruchomione zostało Studium Doktoranckie w zakresie filozofii i metodologii nauk kształcące adeptów nauki reprezentujących różne dyscypliny nauk humanistycznych zainteresowanych szczególnie filozofią humanistyki. Jego kierownikiem był w latach 1970–1972 prof. Stefan Kaczmarek, następnie doc. dr hab. L. Nowak (1973–1976). Pierwszą grupę słuchaczy tworzyli: Adam Borowicz, Zbigniew Brynikowski, Leon Cierniakowski, Barbara Kotowa, Anna Pałubicka, Wojciech Patryas, Adolf Teper, Marian Wesoły (Łastowski K., 1975, s. 296), z których B. Kotowa i A. Pałubicka i W. Patryas reprezentujący odpowiednio filologię polską, archeologię i nauki prawne zainteresowani byli filozofią humanistyki. Z tego grona: Z. Brynikowski, B. Kotowa, A. Pałubicka, W. Patryas i A. Teper stali się pracownikami naukowo-dydaktycznymi Zakładu Filozofii Marksistowskiej w latach 1972–1973. A. Pałubicka przeszła w 1973 roku do Zakładu Logiki i Metodologii Nauk, w którym także zatrudniony został Andrzej Klawiter. Spośród słuchaczy Studium Doktoranckiego w roku akad. 1973/1974 związani z poznańską szkołą metodologiczną byli: Zbigniew Gierszewski (etnografia), troje przedstawicieli filologii polskiej: Anna Grzegorzcyk, Anna Zeidler, Tadeusz Zielichowski, uczestniczący w seminarium J. Kmity, oraz Jolanta Burbelka (etnografia) i Sławomir Magala (filologia angielska) z seminarium L. Nowaka. Pozostali doktoranci to: K. Chońska-Mielniczuk, K. Górniak, A. Kocikowski, R. Nowakowski, E. Pakszys i M. Piotrowski. A. Grzegorzcyk, A. Zeidler i T. Zielichowski uzyskali wkrótce etaty w Zakładzie Logiki i Metodologii Nauk, natomiast J. Burbelka i S. Magala w Zakładzie Filozofii Marksistowskiej, a Z. Gierszewski – w Katedrze Etnografii UAM.

Grupa logików nauki rozpoczynająca działalność naukową w pierwszej połowie lat 70. XX wieku stanowi „drugie pokolenie” poznańskiej szkoły metodologicznej. Należą do niego również inni uczestnicy seminarium J. Kmity: Barbara Pogonowska, Wojciech Sitek (1945–2008), Tadeusz Wojewódzki oraz pierwsza grupa seminarzystów-doktorantów L. Nowaka, prowadzącego od 1973 roku seminarium doktorskie¹⁵: Jerzy Brze-

¹⁵ L. Nowak prowadził również seminarium na studium doktoranckim Instytutu Filozofii i Socjologii PAN (1971–1973), następnie od 1973 roku seminarium na studium doktoranckim Instytutu Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego.

ziński, Jolanta Burbelka, Andrzej Klawiter, Krzysztof Łastowski, Sławomir Magala, Wojciech Patryas. W roku akad. 1975/1976 w skład Zakładu Logiki i Metodologii Nauk wchodził: J. Kmity – kierownik, T. Kostyrko, W. Ławniczak, K. Zamiara, T. Zgółka, A. Pałubicka, A. Grzegorzczak, A. Zeidler. Zespół Zakładu Dialektyki Poznania L. Nowaka nie zmienił się. Członkowie tych dwóch zakładów tworzyli podstawowy zespół poznańskiej szkoły metodologicznej.

Płaszczyzną spotkań naukowych tej grupy i „pierwszego pokolenia” szkoły poznańskiej oraz innych zainteresowanych „poznańską metodologią” były konferencje naukowe, których szczególną formę stanowiły w 1974 roku Ogólnopolskie Konwersatoria Metodologiczne odbywające się raz w miesiącu w Instytucie Filozofii UAM. Dyskutowano nad wystąpieniami wybitnych filozofów nauki, między innymi: J. Kmity, Wacława Mejbauma, L. Nowaka, J. Topolskiego, Jana Kurowickiego (Łastowski K., 1977). Instytucjonalne formy współpracy wszystkich zainteresowanych problematyką metodologiczną zapewniał też Poznański Oddział Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, Komisja Metodologii Nauk Poznańskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk oraz Komisja Filozoficzna Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Poznańska szkoła metodologiczna jako formacja badawcza marksistowskiej filozofii nauki

Drugi okres poznańskiej szkoły metodologicznej, przypadający na lata 1970–1974, znamionuje merytorycznie „marksistowski zwrot” w badaniach naukoznawczych, inaczej mówiąc przejście od badań „czysto metodologicznych” czy „logistycznych” do analizy metodologicznej Marksowskich badań nad społeczeństwem, wykorzystującej wypracowane w Katedrze Logiki założenia teoretyczno-metodologiczne, aparat pojęciowy i procedury badawcze. Według informacji J. Kmity o działalności naukowej poznańskiego ośrodka metodologicznego w latach 1970–1973:

(...) najistotniejsze chyba było oparcie badań metodologicznych na założeniach marksistowskich przy zachowaniu jednak bodaj specyficznego dla naszego ośrodka przekonania, że jednym z podstawowych zadań teorii poznania naukowego jest rekonstrukcja społecznej świadomości metodologicznej przejawiającej się w postępowaniu badawczym uczonych, tak jak kompetencja lingwistyczna w sensie N. Chomsky’ego przejawia się w czynnościach wytwarzania i interpretowania wypowiedzi językowych. W okresie tym, który zaznaczył swój początek opracowaniem zbiorowym *Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa* (Warszawa 1970), wyeksponowane zostały szczególnie – poza problematyką metodologiczną określonych nauk szczegółowych – dwie kwestie. Kwestia roli w naukach, a zwłaszcza w naukach odwołujących się do marksistowskich założeń epistemologicznych praw i teorii zrekonstruowanych jako tzw. prawa idealizacyjne, oraz kwestia typu wyjaśniania właściwego dla materializmu historycznego. Okres drugi zamknęły *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki*, wydane w 1973 r. (Kmity J., 1977, s. 4–5).

Okres ten znamionuje „kontynuacja i zmiana”, czyli – jak już wspomniano – prowadzenie dalszych studiów metodologicznych dotyczących nauk szczegółowych i podjęcie nowej problematyki naukoznawczej związanej z Marksowskimi badaniami społeczno-ekonomicznymi.

Poznańska szkoła metodologiczna jako wspólnota badawcza prowadząca analizy na gruncie marksistowskiej filozofii nauki i humanistyki funkcjonowała w krótkim, bo zaledwie czteroletnim okresie. Szybkiego kresu jej działalności nie przewidywał J. Kmita, skoro w *Słowie wstępnym* do pracy zbiorowej będącej pokłosiem konferencji w Zegrzynku, napisał:

W ramach rozwoju poglądów na charakter marksistowskiej metodologii nauk, jaki mógłby dostrzec życzliwy czytelnik prac powstających w ośrodku poznańskim, wypowiedzi przedstawicieli tego ośrodka zawarte w zbiorze niniejszym składają się na swego rodzaju ogniwo trzecie; pierwsze z nich stanowią szkice zawarte są w tomie *Metodologiczne założenia „Kapitału” Marksa* (Warszawa 1970), drugie – *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki* (Poznań 1973). Nie chciałbym twierdzić bynajmniej, że ogniwo trzecie jest ogniwiem ostatnim (Kmita J., 1974, s. 8).

„Ogniwo trzecie” stało się w rzeczywistości „ogniwem ostatnim”, wkrótce bowiem w zespole poznańskich metodologów zaczęły się ujawniać coraz wyraźniejsze różnice w pojmowaniu „metody marksistowskiej” i marksistowskiej filozofii nauki (Nowak L., 1974), a na konferencji *Marksistowskie dyrektywy badań nad rozwojem historycznym* w październiku 1974 roku dały o sobie znać istotne rozbieżności w teoretycznej analizie założeń materializmu historycznego i wyprowadzanego z niego materialistycznego ujęcia rozwoju społecznego w pracach L. Nowaka i jego zespołu. Publikacja pokonferencyjna *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym (Założenia teoretyczne... 1977)* stała się ostatnią, w której znaleźli się badacze tworzący wkrótce odrębne nurty zorientowanej marksistowsko metodologii w środowisku poznańskich filozofów nauki.

Faktu rozpadu poznańskiej szkoły metodologicznej utożsamianej z uprawianiem marksistowskiej filozofii nauki, jakby nie przyjęło do wiadomości środowisko humanistów, pozostając w przekonaniu o jej dalszym istnieniu. W 1984 roku filozof Władysław Kot związany z tą formacją naukową potwierdził niejako fakt zakończenia jej działalności badawczej, konstatując:

Przed dziesięcioma laty rozpoczął się jednak szybki „rozkład” środowiska filozoficznego, określanego jako „szkoła poznańska”. Najdziwniejsze jest to, że do dzisiaj nie zauważyli tego nie tylko niektórzy humaniści poznańscy (a powinni!), ale także ogół naukoznawców w Polsce. Stąd nadal można spotkać rozważania na temat tej szkoły, choć – przynajmniej od 1977 r. – żaden z jej rzeczywistych przedstawicieli nie podtrzymuje poglądu na temat jej istnienia i tego, że nadal „ma się ona dobrze” (Kot W., 1984, s. 4).

Idąc tym torem myślenia, odnotować należy tę okoliczność, że oto w bieżącym roku (2024) mija pół wieku od czasu rozpadu wspólnoty badawczej poznańskiej szkoły metodologicznej.

Marksistowskie badania naukowe poznańskiej szkoły metodologicznej

Jako zapowiedzi ukierunkowania analiz metodologów poznańskich na teorię i prace badawcze Karola Marksa, potraktować można szereg odniesień do Marksowskiej koncepcji działania i determinacji działań ludzkich przez stosunki społeczno-ekonomiczne w książce *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, rozwinięte w monografii J. Kmity *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej* w takim zakresie, który upoważniał L. Nowaka, recenzującego tę pozycję, do tytułowego stwierdzenia *Blżej Marksa*. (Nowak L., 1972). Można jeszcze wskazać wcześniejszy tekst J. Kmity, z 1957 roku zatytułowany *A jednak marksizm* opublikowany w tygodniku „Wyboje” (Kmita J., 1957).

Wpływ na skoncentrowanie analiz poznańskiego środowiska metodologicznego na postępowaniu badawczym Karola Marksa nad systemem społeczno-ekonomicznym kapitalizmu miał historyk i metodolog historii Jerzy Topolski, który tym samym stał się współtwórcą i aktywnym uczestnikiem marksistowskiej poznańskiej szkoły metodologicznej. J. Topolski prowadził badania metodologiczne w zakresie nauk historycznych niezależnie od zespołu metodologów z Katedry Logiki, ale inspirowane również założeniami „logiki empirycznej” K. Ajdukiewicza (Gałkowski P., 2019; Wrzosek W., 2013), z pewnym otwarciem poznawczym na materializm historyczny. Początkuje je wspólna praca J. Topolskiego z Andrzejem Malewskim *Studia z metodologii historii* (Topolski J., Malewski A., 1960). Obaj autorzy zmagali się intelektualnie z aplikacjami idei marksowskich czy marksistowskich do badań historycznych bez możliwości (z powodów cenzuralnych) ujawniania krytycznego doń podejścia. W tym okresie nie widać istotnych śladów merytorycznej współpracy J. Topolskiego z poznańskimi logikami nauki. Jego główne dzieło *Metodologia historii* (Topolski J., 1968a, 1973, 1984) ukazało się po raz pierwszy w roku wydania monografii J. Kmity i L. Nowaka, prezentującej nowy metodologiczny model humanistyki i nie ma do niego nawiązań w książce Topolskiego. Znalazły się w niej jedynie odwołania do skryptu z logiki autorstwa Giedymina i Kmity. Idee poznańskiej szkoły metodologicznej znajdują odzwierciedlenie w następnych publikacjach J. Topolskiego (Topolski J., 1977; 1978). Rozstrzygając o przynależności J. Topolskiego do poznańskiej szkoły metodologicznej, Witold Mackiewicz stwierdza, że „W pierwszym okresie trzon szkoły stanowili więc Jerzy Kmita i Leszek Nowak, a do nich z czasem dołączył historyk Jerzy Topolski, który dotąd, z Andrzejem Malewskim, pracował nad metodologią nauk historycznych i społecznych” (Mackiewicz W., 2001, s. 67). Współpracę badawczą J. Topolskiego z poznańskimi metodologami, jeśli nie

początku to na pewno intensyfikuje udział w zbiorowym projekcie *Założenia metodologiczne „Kapitału” K. Marksa (Założenia ...1970)*. Na przełomie lat 60. i 70. XX wieku J. Topolski miał już – jak się zdaje – ukształtowane w dużej mierze stanowisko w kwestii marksistowskich badań metodologicznych (Zybertowicz A. 1987). Jak stwierdził historyk Andrzej Wyczański, źródłem zainteresowań metodologicznych J. Topolskiego były w pierwszym rzędzie idee jego mistrza Jana Rutkowskiego, znakomitego badacza historii gospodarczej, należącego:

do grona nielicznych badaczy, którzy dążyli do teoretycznej podbudowy i rozbudowy swych badań, jednakże Topolski inspirację teoretyczną zaczerpnął z innych również źródeł. Były nimi teoria materializmu historycznego oraz ogólna teoria nauki. (...) Wreszcie zetknięcie i następnie współpraca z filozofami, a z metodologami nauki, w szczególności z przedstawicielami poznańskiego kręgu filozoficznego, pozwoliły mu spojrzeć na naukę historyczną ze znacznie szerszej, a zarazem bardzo pogłębionej perspektywy (Wyczański A., 1984, s. 7).

Kiedy w poznańskiej szkole podjęto analizy nad „metodą Marksa” J. Topolski był już autorem istotnych dla tej problematyki artykułów: *Integracyjny sens materializmu historycznego* (Topolski J., 1965), zamieszczonego w pierwszym numerze czasopisma „*Studia Metodologiczne*” oraz *Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa* (Topolski J., 1968) i *O metodach badania marksowskiej metodologii* (Topolski J., 1969).

Monografia *Założenia metodologiczne „Kapitału” K. Marksa* otwiera nowy okres w dziejach poznańskiego ośrodka metodologicznego, by nie powiedzieć „poznańskiej szkoły metodologicznej”, która to nazwa pojawiła się właśnie w związku ze specyfiką prowadzonych tu marksistowskich badań metodologicznych, łączących antypozytywistyczny model humanistyki z „założeniami filozofii marksistowskiej oraz z metodologicznymi przesłankami badań prowadzonych przez twórców marksizmu” (Kmita J., 1973, s. 18). Według K. Zamiary odmienną marksistowską koncepcję metodologiczną poznańskiej szkoły filozofii nauki:

(...) dostrzegano w zaskakującym, dziwnym połączeniu dwóch rzeczy uważanych za przynależne do innych obszarów i – co więcej – rodzajów myślenia, a mianowicie (1) logicystycznej metodologii i filozofii nauki z (2) filozofią marksistowską. (...) Poznańscy uczeni (...) opracowali oryginalny, kompleksowy program badawczy łączący ze sobą w sposób systematyczny wymienione tradycje myślowe: analityczną, logicystyczną filozofię nauki oraz marksizm. Ponadto nawiązali do „logiki nauki” w wersji hipotetyzmu Karła R. Poppera, nie zaś neopoztywistycznej, jak z reguły czynili to inni metodolodzy marksistowscy (Zamiara K., 2010, s. 285–286).

Oryginalność ustaleń dokumentuje w „punkcie wyjścia” przywołana już praca zbiorowa, w której znalazły się artykuły: J. Topolskiego, J. Kmity, L. Nowaka, S. Dziamskiego (1933–2003), J. Sucha i ekonomisty Władysława Balickiego (1941–2019) oraz prowa-

dzione w tym samym czasie przez L. Nowaka pogłębione analizy „Marksowskiej metody”, zakończone rozprawą habilitacyjną *U podstaw Marksowskiej metodologii nauk* (Nowak L., 1971). L. Nowak systematycznie rekonstruował marksistowską filozofię nauki (Nowak L., 1974) i rozwijał idealizacyjną teorię nauki (Nowak L., 1977). Jego wkład merytoryczny, szczególnie w marksistowską koncepcję teoretyczno-metodologiczną, uczynił go współtwórcą paradygmatu badawczego poznańskiej szkoły metodologicznej.

W niespełna trzy lata po ukazaniu się inauguracyjnego badania zbioru tekstów nieco liczniejszy zespół autorów: J. Kmita, T. Kostyrko, W. Ławniczak, I. Nowak, L. Nowak, J. Such, J. Topolski, K. Zamiara, T. Zgółka, Władysław Balicki, Seweryn Dziamski, Heliodor Muszyński, Zbigniew Tysza, przedstawił wyniki kolejnych analiz w zespołowej publikacji *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki* (1973). Stała się ona najbardziej reprezentatywnym dla „szkoły poznańskiej” wykładem metodologii marksistowskiej. Jak stwierdził Tadeusz M. Jaroszewski, reprezentujący środowisko filozofów marksistowskich w Polsce: „Funkcje wprowadzenia do marksistowskiej metodologii badań humanistycznych spełnia praca zbiorowa – pod redakcją naukową J. Kmita, *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki* (1973)” (Jaroszewski T.M., 1974, s. 11). Uważano ją nawet za podręcznik metodologii marksistowskiej, czemu dał świadectwo Bogdan Czyżak, jeden z recenzentów tej publikacji:

Mimo iż autorzy zastrzegają się, że monografia nie przedstawia pełnego systemu marksistowskiej metodologii nauk humanistycznych, praca z powodzeniem może pełnić rolę podręcznika, w którym można znaleźć zarówno charakterystykę ogólnych podstaw metodologii, jak też prezentację jej praktycznych zastosowań w procesie badawczym. Praca jest tym cenniejsza, że pozycje z metodologii nauk humanistycznych nie goszczą zbyt często na rynku wydawniczym, a brak właściwego drogowskazu komplikuje poruszanie się w labiryncie nauki, bądź też wręcz uniemożliwia właściwy dobór narzędzi badawczych (Czyżak B., 1975, s. 191).

W tym wieloautorskim studium metodologicznym zaprezentowano dokonane zbiorowym wysiłkiem badawczym rekonstrukcje marksistowskich dyrektyw metodologicznych dotyczących wyjaśniania w naukach humanistycznych, w tym – uważane za najistotniejsze odkrycie w postępowaniu badawczym Marksa – procedury idealizacji i konkretyzacji, skonfrontowane zostały z opozycyjnymi orientacjami filozoficzno-metodologicznymi: pozytywizmem, antynaturalizmem, popperyzmem, strukturalizmem. Wynik tej konfrontacji poznawczej stał się podstawą konkluzji, że

Metodologia marksistowska, czyli odpowiedni system (...) dyrektyw, góruje zdecydowanie nad różnego rodzaju opozycyjnymi w stosunku do niej systemami metodologicznymi; przewyższa je przede wszystkim pod względem merytorycznym, tzn. postępowanie naukowe, w szczególności postępowanie naukowe humanisty, przebiegające według jej autentycznych zaleceń, spełnia warunek niezbędny osiągnięcia rezultatów badawczych o wartości poznawczej nie osiągalnej przy przyjęciu innej perspektywy metodologicznej (Kmita J., 1973, s. 6).

Tę wyższą efektywność badawczą metodologii marksistowskiej szkoły poznańskiej wykazywano niejako, analizując inne orientacje epistemologiczne i postępowanie badawcze w różnych dyscyplinach naukowych. J. Kmita rozpatrywał dwa opozycyjne stanowiska w kwestii statusu poznawczego teorii naukowej realizm – instrumentalizm (Kmita J., 1971a), ustosunkowując się do instrumentalistycznego ujęcia materializmu historycznego (Kmita J., 1976, nr 4 i 5), rozważając również problem tradycyjnego empiryzmu w odniesieniu do marksistowskiej epistemologii (Kmita J., 1974, 1977a), który rozpatrzony został we wspólnym szkicu J. Kmity i W. Ławniczaka (Kmita J., Ławniczak W., 1974). J. Kmita we współautorskim artykule z A. Pałubicką przedstawili własne stanowisko wobec dialektyki marksowskiej (Kmita J., Pałubicka A., 1973), podobnie jak W. Ławniczak i A. Zeidler, rekonstruując metodę dialektyczną Marksa jako metodę progresywno-regresywną (Ławniczak W., Zeidler A., 1978). J. Kmita odniósł się również do często wówczas podnoszonego zagadnienia „integracji nauki” z uwzględnieniem roli w tym zakresie metodologii marksistowskiej (Kmita J., 1973a). Z typowych zagadnień metodologicznych podjął kwestię stosowania idealizacji w badaniach logicznych nad językiem nauki (Kmita J., 1972). A. Pałubicka rozważała pewne problemy metodologiczne badań archeologicznych, nauki szczegółowej odzwierciedlającej „aprioryzm i empiryzm” jako stanowiska teoriopoznawcze w naukach humanistycznych (Pałubicka A., 1971), oraz instrumentalistycznego i pozytywistycznego stanowiska teoretycznego w odniesieniu do tzw. kultur archeologicznych (Pałubicka A., 1974). Jej wkład w badania marksistowskiej szkoły poznańskiej stanowi rozprawa doktorska *Praktyka – doświadczenie społeczne – nauka* (1975), w której zarysowała początkowe stadia rozwoju nauki w kontekście określonych założeń i twierdzeń epistemologii marksistowskiej, umożliwiające opisanie mechanizmu kształtowania się społecznej praktyki badawczej (nauki) i wyjaśnianie zjawiska społecznej akceptacji systemów norm i dyrektyw metodologicznych. Na ich podstawie ocenia się w danym okresie historycznym wyniki badań naukowych, przyznając im w szczególności status naukowy. Praca ta pod zmienionym tytułem *Orientacje epistemologiczne a rozwój nauki* ukazała się drukiem dwa lat później (Pałubicka 1977). W tym kręgu zagadnień teoriopoznawczych i metodologicznych znalazło się „porównanie kulturalizmu Znanieckiego z materializmem historycznym”, głównie na płaszczyźnie wyjaśniania faktów społecznych, dokonane przez Wojciecha Sitka (1980). Tadeusz Wojewódzki natomiast podjął problem metodologicznego statusu nauk praktycznych i ich funkcji integracyjnej z punktu widzenia poznańskiej szkoły metodologicznej (Wojewódzki T., 1974; 1976; 1983).

W zespole L. Nowaka na płaszczyźnie marksistowskiej filozofii nauki efektem dotychczasowych analiz było zrekonstruowanie *Zasad marksistowskiej filozofii nauki* (Nowak L., 1974a). Zespół autorów: L. Nowak, J. Brzeziński, J. Burelka, A. Klawiter, K. Łastowski i S. Magala (1975) przedstawił swoje ustalenia dotyczące „prawa i teorii

w metodologii marksistowskiej”. Inni badacze zajęli się rolą korespondencji dialektycznej w rozwoju nauki (Krajewski W., 1974; Nowak I., 1975), charakterystyką podstawowych kategorii marksizmu, jak: prawda (Nowak I., 1977) oraz dialektyka i praktyka (Magala S., 1976).

Teoretyczno-metodologiczne problemy badań nad sztuką

Równoległe do typowych badań naukowych prowadzono w poznańskiej szkole metodologicznej od połowy lat 60. XX wieku analizy dotyczące kultury artystycznej, zapoczątkowane przez J. Kmitę eksplikacją wielu pojęć z zakresu teorii sztuki. Jej ukończeniem niejako stało się opracowanie „semantycznej koncepcji dzieła sztuki”. Umożliwiła ona gronu badaczy dalsze studia nad sztuką jako obiektem podlegającym wyjaśnianiu w trybie interpretacji humanistycznej.

W badaniach poznańskiej szkoły metodologicznej nad sztuką wykorzystana została odpowiednio zmodyfikowana w stosunku do istniejących ujęć semiologicznych semiotyczna koncepcja kultury artystycznej ufundowana na pojęciu znaku autonomicznego, wyeksplikowanym z dotychczasowych ujęć znaku, i tezie o językowym charakterze sztuki. Znak, którego sensem jest komunikowanie określonego stanu rzeczy w kontekście określonego systemu kulturowego, to czynność racjonalna lub wytwór nastawiony na interpretację, w szczególności na interpretację „rozumiejącą”, jeśli adresat akceptuje komunikowany stan rzeczy. Dzieło sztuki jest znakiem autonomicznym wyższego rzędu i to semantycznie dwuwarstwowym (w przeciwieństwie do jednowarstwowych semantycznie wypowiedzi naukowych i dyskursu potocznego), obejmującym warstwę przedstawiającą i warstwę przedstawioną, konstytuowane przez strukturę komunikowaną. W przypadku dzieła plastycznego warstwa przedstawiająca należy do „obrazu” w koncepcji Romana Ingardena. Wytwór artystyczny jako struktura humanistyczna (sensowna) konstytuuje się w akcie interpretacji, w której udział bierze przedmiotowa wiedza o świecie i kompetencja artystyczna odbiorcy przypisywana twórcy dzieła w trybie historycznym lub adaptacyjnym. Nie są zatem dziełami sztuki niezinterpretowane obiekty, teksty czy czynności. Nie są nimi tym bardziej, jeżeli reguły interpretacyjne danego systemu kulturowego nie kwalifikują ich jako dzieł sztuki właśnie. Ze względu na różnicę między zespołem reguł kulturowych użytych przez artystę do stworzenia dzieła-projektu a upowszechnionym w skali społecznej zasobem reguł kulturowych wyróżnia się społeczną strukturę humanistyczną dzieła sztuki i indywidualną strukturę humanistyczną uformowaną na podstawie twórczo wykorzystanych reguł kulturowych.

Badanie systemów artystycznych analogicznie do systemu językowego rozwinięte zostało w odniesieniu do sztuki plastycznej przy wykorzystaniu terminów składni i semantyki logicznej. Wykazano, że w dziele plastycznym „Można wyodrębnić pewne elementarne jednostki, wskazać ich własności, a także relacje, jakie zachodzą między owy-

mi jednostkami – maksymalnymi fragmentami jednorodnymi «malowidła». (...) Wyodrębnienie podstawowych jednostek leksykalnych – «wyrażeń» języka plastycznego – określenie ich kategorii gramatycznych pozwala na przypisanie im (przyporządkowanie przez reguły denotowania) określonych kategorii ontologicznych rzeczywistości przedstawionej” (Zeidler A., 1977, s. 135).

Semiotyczne koncepcje umożliwiają w pewnym zakresie uchwycenie wewnętrznych mechanizmów rozwoju systemów kulturowych, nie docierając do ich zewnętrznych warunkowań. W paradygmacie badawczym szkoły poznańskiej, wykorzystującym marksowskie dyrektywy metodologiczne, wyjaśnianie procesów rozwoju kultury dokonuje się w oparciu o determinację funkcjonalno-genetyczną, uwzględniającą dwa podstawowe czynniki: (1) społeczno-subiektywne, określone przez dotychczasowy „materiał myślowy” (w rozumieniu Engelsowskim), czyli tradycję w danej dziedzinie kultury, motywującą racjonalne działania jednostek, oraz (2) obiektywne, wynikające z aktualnego stanu rozwoju struktury społeczno-ekonomicznej, warunkującego „w ostatecznej instancji” skutki odnośnych czynności. Wyjaśnianie funkcjonalno-genetyczne stosuje się również w odniesieniu do formowania się i przekształcania kultury artystycznej jako antyindywidualistycznie ujętej formy świadomości społecznej, społecznej świadomości estetyczno-artystycznej.

W ramach seminarium J. Kmity kontynuowano badania nad sztuką, prowadząc je także w kontekście metodologii marksistowskiej. T. Kostyrko ogłosiła „programowy” artykuł *Estetyka i teoria sztuki a marksistowskie badania nad zjawiskami artystycznymi* (Kostyrko T., 1974) i w optyce marksistowskiej ujmowała problematykę wyjaśniania zjawisk i procesów zachodzących w sferze sztuki (Kostyrko T., 1975). Kwestię teoretycznych podstaw marksistowskiej refleksji estetycznej podjęła A. Zeidler w recenzji monografii Stefana Morawskiego (Zeidler A., 1974, 1977) i dla kręgu badaczy i teoretyków sztuki przygotowała opracowanie prezentujące *Związki logiki z estetyką w ujęciu metodologów poznańskich* (Zeidler A., 1976, 1977a). W. Ławniczak zajął się najistotniejszą dla badaczy kultury artystycznej problematyką teoretycznych fundamentów interpretacji dzieł sztuki plastycznej (Ławniczak W., 1975). Grupa autorów: J. Kmity, T. Kostyrko, W. Ławniczak, J. Kossak, K. Kostyrko, K. Zamiara, T. Zgółka, B. Kotowa, A. Grzegorzczak, S. Magała. A. Zeidler, T. Zielichowski przygotowała materiały na Konferencję Metodologów i Krytyków Sztuki *Z problemów marksistowskiej krytyki sztuki* (1975).

Wiele zagadnień z zakresu filozofii, teorii i semiotyki sztuki przedstawiano w formie eseistycznej na łamach poznańskiego miesięcznika społeczno-kulturalnego „Nurt”, szczególnie w cyklach tematycznych. Pierwszy z nich to J. Kmity *Refleksje i glosy* (1965–1966), poświęcony problematyce wartości poznawczej literatury, „ przyczynek do tematu literatura jako środek przekazywania informacji” (Kmity J. 1965, s. 61). Nas-

tępny – *Magia słów* (1966–1967) zawiera „krytyczne analizy zawartości pojęciowej pewnych modnych terminów (...) gdy terminy te występują jako składniki konstatacji «naukowych»” (Kmita J., 1966, s. 36), w szczególności w wypowiedziach dotyczących literatury czy sztuki ogólnie. Autorami tekstów w tym cyklu są: J. Kmita, T. Kostyrko i K. Zamiara. *Z problemów semiotyki sztuki* (1968–1969), w którym ukazywały się teksty J. Kmity, T. Kostyrko, W. Ławniczaka i K. Zamiary, a zadaniem poszczególnych rozważań „o charakterze logicznym” jest „eksplikacja, wyjaśnienie, wyprecyzowanie określonych, częściej lub rzadziej spotykanych poglądów na sztukę” przy pomocy „pojęć semiotycznych” (Kmita, J., 1968a, s. 30). Z perspektywy semiotycznej odniesiono się do twórczości wybitnego poznańskiego artysty plastyka, profesora Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych, Jana Berdyszaka (Kmita J., Kostyrko T., Ławniczak W., Nowak L., Zamiara K., 1969) oraz w sprawie wystawy jego prac K. Zamiara (1974), który stał się sympatykiem poznańskiej szkoły metodologicznej. *Wartości – dzieło – sens* (1972–1973) to zestaw esejów: J. Kmity, T. Kostyrko, W. Ławniczaka, L. Nowaka, A. Pałubickiej, K. Zamiary i T. Zgółki. J. Kmita, informując w imieniu autorów o celu tego zbioru, oznajmia:

Otóż zamierzamy przedstawić w sposób możliwie systematyczny zespół założeń przyjmowanych mniej lub bardziej świadomie w odniesieniu do zjawisk włączanych a) do dziedziny kultury, a szczególnie b) do dziedziny kultury artystycznej – w środowisku inteligencji humanistycznej. Spróbujemy następnie, w dalszych pozycjach naszego cyklu, ukazać pewne bardziej szczegółowe konsekwencje owych założeń – dotyczące konkretnych wytworów kultury artystycznej (Kmita J., 1972, nr 3, s. 38).

Zaprezentowano w nich stanowisko teoretyczne w kwestii pojmowania kultury, podejmowano kwestie literackości, „istoty” dzieła literackiego, treści dzieła sztuki, dzieła sztuki z semiotycznego punktu widzenia, jego współczynnika humanistycznego, interpretacji: literackiej, adaptacyjnej, interpretacji „właściwej”, usystematyzowanej interpretacji w krytyce artystycznej. Rozważano też problem wyrażony w pytaniach: „Czy twórczość literacka jest poznaniem irracjonalnym?” i w ogólności „Czy twórczość posiada charakter irracjonalny?”. Eseje te złożyły się na opublikowaną w formie książki pracę zbiorową *Wartość – dzieło – sens* (1972).

W czasopiśmie „Sztuka” ukazało się szereg artykułów w dwóch zestawach tematycznych *Sztuka wobec nauki* (1974–1975) i *Jaką historię ma sztuka?* (1977–1978). Celem pierwszego z nich było „bliższe pokazanie pokrewieństw łączących wewnętrzną strukturę obydwu dziedzin kultury: nauki i sztuki (...)” (Kmita J., 1974b, s. 51) i analogii rozwoju, a odpowiednie teksty napisali: J. Kmita: tekst wprowadzający *Sztuka wobec nauki*, zastanawiając się nad kwestią *Czy artysta jest twórcą dzieła sztuki* i rozważając problem prawdy, abstrakcji w sztuce oraz różnicę między adaptacją stosowaną w inter-

pretacji dzieła sztuki i korespondencją w nauce zachodzącą między systemami wiedzy; K. Zamiara przestrzegała przed „złudnymi urokami psychologizmu” w teorii i krytyce sztuki; T. Kostyrko rozpatrywała relacje między wiedzą teoretyczną a praktyką artystyczną, natomiast A. Zeidler próbowała ustalić rolę indywidualnych propozycji artystycznych w rozwoju sztuki oraz zależności między orientacjami teoretyczno-metodologicznymi w pojmowaniu sztuki jako modelu poznawania świata i określić na ile humanistyka współczesna może być ujmowana jako rodzaj działalności artystycznej; T. Zielichowski wyodrębnił „cztery sytuacje historyczne” sztuki.

Jaką historię ma sztuka? to drugi cykl tematyczny publikowany w kwartalniku „Sztuka” poświęcony różnym sposobom poznawczego ujmowania dziejów sztuki. J. Kmita określa sferę sztuki, charakteryzując ją jako symboliczno-kulturową formę świadomości społecznej związaną funkcjonalnie z praktyką artystyczną jako typem praktyki społecznej, odnosząc się następnie do poglądu o „zmierzchu sztuki” i rozważa problem tzw. uzupełnienia światopoglądowego sztuki jako formy świadomości społecznej. T. Kostyrko, ustosunkowując się do kwestii „zmierzchu sztuki”, sugeruje, że mamy tu raczej do czynienia „z próbą przystosowania się sztuki do sytuacji w kulturze”, A. Grzegorzczak przedstawia ujęcia rozwoju sztuki jako historię stylu, prezentując odrębnie „pozytywistyczny obraz sztuki”. A. Zeidler stara się ustalić związek między antynaturalistyczną w wersji Diltheyowskiej koncepcją badań nad kulturą artystyczną a tzw. przełomem antypozytywistycznym w naukach o sztuce. A. Pałubicka, analizując Ricoeurowską koncepcję uprawiania historii, w szczególności historii sztuki, prowadzącą do konstruowania tzw. przedstawień historycznych, stwierdziła, że nie opisuje ona rzeczywistego procesu historycznego, lecz tworzy „światopoglądowe wizje przeszłości” zgodne z określoną aksjologią badacza. Wybrane eseje naukowe dotyczące kultury artystycznej opublikowane zostały w zbiorze *Sztuka i jej poznawanie* (2008).

Środowisko polskich marksistów wobec badań poznańskiej szkoły metodologicznej

Analizy i ustalenia szkoły poznańskiej dotyczące marksistowskiej metodologii wywołały trwające przez następnych kilka lat zacięte dyskusje, spory i polemiki w gronie filozofów marksistowskich i marksistowsko zorientowanych badaczy z kręgu nauk humanistycznych i społecznych, a w latach 70. XX wieku opublikowano prawie 60 krytycznych analiz i polemicznych wypowiedzi (Brzechczyn K., Przybysz P., 2011). Trudno przychodziło filozofom marksistowskim „przyjęcie do akceptującej wiadomości” koncepcji metodologicznej, która podważała utarte wzory uprawiania marksistowskich badań naukowych, budzące co najmniej wątpliwości, ale też zastrzeżenia i sprzeciw. Według redakcyjnego wprowadzenia do informacji J. Kmity o marksistowskich badaniach metodologicznych w ośrodku poznańskim, opublikowanej w miesięczniku „Nurt”:

„Ta (...) postawa jest zrozumiała; badania poznańskich metodologów wyprowadzają ze stanu błęgiego zadowolenia niektórych naszych filozofów, którzy kontentują się powtarzaniem pewnych formuł, będąc być może nawet szczerze przekonani, że to absolutnie rozwiązuje wszelkie problemy filozoficzne” (Kmita J., 1975, s. 17).

„Marks na nowo odczytany” (Panasiuk R., 1971) przez poznańskich filozofów nauki jako oryginalne, nowatorskie ujęcie filozofii i teorii społecznej Marksa, określane niekiedy „marksizmem analitycznym”, skłonił Seweryna Żurawickiego do postawienia podstawowego pytania „Czy potrzebna jest reinterpretacja metody badawczej Karola Marksa?”, wyrażając zapewne wątpliwość szerszego grona krajowych marksistów (Żurawicki S., 1971). J. Kmita, odpowiadając na nie przecząco, stwierdził, że „uważam całą argumentację S. Żurawickiego za wyważanie otwartych drzwi” i postawiwszy recenzentowi szereg pytań merytorycznych, sformułował krytyczną konkluzję dotyczącą istniejącego stanu i poziomu badań nad filozofią i teorią Marksa:

Czy można mówić o „reinterpretacji” metody Karola Marksa w sytuacji, kiedy nie ma zwykłej jej interpretacji, kiedy badacze-specjaliści zazwyczaj ograniczają się do splecających i deformujących parafraz poszczególnych wypowiedzi klasyków, przetykając je jedynie tu i ówdzie gromkimi hasłami; absolutnie nie kwapią się do konkretnej analizy marksowskiego sposobu postępowania naukowego; nie potrafią w związku z tym pokazać jego rzeczywistej doniosłości i wyższości w stosunku do metod eksponowanych i popularyzowanych przez niemarksistowskie orientacje metodologiczne? (Kmita J., 1977d, s. 108–109).

W interpretacji najbardziej zagorzałych krytyków ustalenia poznańskich metodologów dotyczące praktyki badawczej Marksa uznać należy za co najmniej „upraszczanie marksizmu”. Zarzut taki postawił choćby Tadeusz Mendelski, jeden z bardziej aktywnych uczestników debaty dotyczącej „poznańskiej wersji marksizmu” (Mendelski T., 1974). W jego opinii „upraszczanie” to jest konsekwencją ujmowania myśli naukoznawczej Marksa w perspektywie hipotetyzmu, co czyni też poznańską metodologię marksistowską – „marksizmem spopperyzowanym”. Tej kwalifikacji stanowczo sprzeciwił się J. Kmita, wykazując w polemicznym wywodzie „kto upraszcza marksizm” (Kmita J., 1975a). W koncepcji teoriopoznawczej szkoły poznańskiej dostrzeżono także „błąd pozytywizmu” w stosunku do autentycznego ujęcia Marksowskiego (Gordon M., 1978). Z najcięższymi zarzutami wystąpili Seweryn Żurawicki i Bronisław Minc, kwestionując w gruncie rzeczy podstawowe odkrycie dotyczące stosowania przez Marksa i Engelsa w badaniach metody idealizacji i konkretyzacji. Pierwszy z wymienionych recenzentów opracowania *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki* stwierdził, że „Wszystkich autorów pracy (...) łączy jak nić czerwona przeświadczenie, że metoda idealizacji i stopniowej konkretyzacji jest jedynie adekwatnym ujęciem warsztatu naukowego Karola Marksa, lecz tu właśnie tkwi meritum sporu” (Żurawicki S., 1976, s. 169–170). Była to jakby zapowiedź trwających przez następne lata dyskusji i polemik

dotyczących przede wszystkim metodologicznej procedury idealizacji właśnie. Bronisław Minc, zarzucając poznańskim badaczom „sprzeczności”, dowodził, że „Wynikają one w dużej mierze z błędnej interpretacji marksizmu i próby «nagięcia» wypowiedzi Marksa i Engelsa do konstrukcji praw idealizacyjnych” (Minc B., 1975, s.128). W kwestii praw idealizacyjnych wypowiedział się krytycznie ze stanowiska logika Tadeusz Batóg, ogłaszając „notę krytyczną o koncepcjach L. Nowaka” (Batóg T., 1974), uderzając przy tym w koncepcję metodologii szkoły poznańskiej w odniesieniu do zadań badawczych metodologa, co spotkało się z reakcjami L. Nowaka (1974) i J. Kmity (1975c). Wiele lat później polemika ta stała się przedmiotem analizy Krzysztofa Kiedrowskiego (2013). Kwestia idealizacji jako procedury naukowej odkrytej w postępowaniu badawczym Marksa, rozwijana w następnych latach głównie przez L. Nowaka i jego zespół, szczególnie nurtowała filozofów marksistowskich, według których nie jest ona adekwatnie zrekonstruowaną metodą badawczą twórcy marksizmu, co więcej została mu „przypisana”, nie będąc stosowaną faktycznie w jego analizach metodą badawczą (Kocikowski A., 1988). Nierzadko w „obiegowym marksizmie” ustalenia poznańskich metodologów kwalifikowano poznawczo-ideologicznie jako „rozwiązania rewizjonistyczne”. Umiarkowane wypowiedzi krytyczne wskazywały zazwyczaj na niejasności stanowiska teoretycznego szkoły poznańskiej. Dla Zdzisława Cackowskiego były one związane głównie z funkcjonalno-genetycznym procesem (determinacją) formowania się świadomości społecznej (Cackowski Z., 1975). J. Kmita, L. Nowak i J. Topolski, odpowiadając na krytykę, nie ustosunkowywali się do kwestii szczegółowych, lecz do głównych zagadnień spornych, z uzasadnieniem, że „bardziej zależy nam na syntetycznym wyłożeniu naszych autentycznych idei podstawowych (...), uznając za istotniejsze ustalenie rzeczywistych podstawowych rozbieżności własnego stanowiska i krytyków niż drobiazgowo rozpatrywanie mniejszej wagi poznawczej uwag krytycznych i kontrowersji” (Kmita J., Nowak L., Topolski J., 1975, s. 102).

Mimo krytycznych, a nawet niechętnych głosów wobec koncepcji badań marksistowskich poznańskiej szkoły metodologicznej nie da się zaprzeczyć, że ze skupionych wokół J. Topolskiego, J. Kmity i L. Nowaka „(...) z kręgów metodologów poznańskich wyszło szereg żywo dyskutowanych w środowiskach marksistowskich rozpraw poświęconych teorii idealizacji, metodologii *Kapitału*, problemom metodologicznym nauk humanistycznych itp.” – jak stwierdził przywołany wyżej T.M. Jaroszewski dokonując oficjalnego, albowiem ze stanowiska Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, oglądu dokonań krajowej filozofii w okresie 30 lat istnienia PRL (Jaroszewski T. M., 1974, s. 12). Wyznaczając na następne lata „priorytety badawcze” filozofii polskiej, uznał, że jeśli idzie o „rozwój dociekań metodologicznych”, to „Do przejęcia roli inspirowatora i koordynatora tych badań w skali ogólnopolskiej w szczególności nadaje się ośrodek poznański. Trzeba przypuszczać, że pomyślny rozwój marksistowskich badań meto-

dologicznych będzie jedną z pobudek dla bardziej ożywionej działalności filozofów zajmujących się ontologią i gnoseologią oraz wzmoże badania logików nad praktycznymi zastosowaniami swej dyscypliny, zwłaszcza w dziedzinie metodologii nauk” (Jaroszewski T.M., 1974, s. 23). Tę „wiodącą rolę” w rozwoju badań teoriopoznawczych poznański ośrodek metodologiczny utrzymał przez następne lata, chociaż w połowie lat 70. dotychczasowa badawcza „wspólnota założeń” zaczęła się rozchodzić, stając się raczej „wspólnotą diskutowanych problemów” (używając określeń J. Kmity), nie zawsze znajdującą teoretyczne „punkty stykowe”, ale rzutowała na stan i rozwój filozofii nauki, przynajmniej w skali ogólnopolskiej.

Oryginalność, a nawet nowatorstwo programu badawczego marksistowskiej metodologii w ujęciu poznańskich filozofów humanistyki, odkrycia i ustalenia dotyczące Marksowskich procedur badawczych uznali i docenili niektórzy przedstawiciele niemarksistowskich orientacji filozoficznych. Tadeusz Kotarbiński orzekł ogólnie, że analizy poznańskich metodologów „(...) wysuwają się u nas na czoło autentycznych źródłowych badań w dziedzinie metodologii humanistyki” (Kotarbiński T., 1974, s. 11), a Zdzisław Augustynek uznał, że ich program badawczy jest „(...) pierwszą poważną w Polsce próbą stworzenia rzeczywiście adekwatnej marksistowskiej metodologii humanistyki”¹⁶. Edward M. Swiderski, filozof nauki z Fryburga, który interesował się dokonaniami szkoły poznańskiej, czyniąc je przedmiotem swoich krytycznych studiów, a ich wyniki ogłaszał w kilku artykułach (Swiderski M.E., 1990; 1985; 1993), uważa, że

Wyjątkowość szkoły poznańskiej polega na tym, że choć jest ona pod wpływem marksizmu, który stara się wyrazić i wyjaśnić, opiera się na polskiej tradycji logiki i metodologicznego badania, zwracając szczególną uwagę na metodę nauk społecznych i humanistycznych. Powstały w ten sposób „analityczny” marksizm przewyższa wiele teoretycznych analiz marksistowskich, zbyt często prowadzonych w stylu XIX-wiecznej filozofii (Swiderski M.E., 1984, s. 97).

Jej wkład w rozwój metodologii nauk humanistycznych w światowej filozofii nauki dostrzegł Józef M. Bocheński, dominikanin, filozof i logik z Fryburga w Szwajcarii, który „badając rozwój metodologii od czasu pierwszego ukazania się (...) książki *Współczesne metody myślenia* (1954)”, stwierdził, że „w okresie tej jednej trzeciej wieku nastąpił pewien postęp w metodologii nauk *humanistycznych* – szczególnie w polskiej szkole J. Kmity” (Bocheński J.M., 1993, s. 139).

Upowszechnianie idei i ustaleń poznańskiej szkoły metodologicznej

Forum prezentacji ustaleń, koncepcji, propozycji i refleksji metodologicznych „szkoły poznańskiej” były czasopisma naukowe, przede wszystkim „Studia Filozoficzne” i „Studia

¹⁶ Z. Augustynek, *Opinia w sprawie nadania prof. dr hab. Jerzemu Kmicie tytułu naukowego profesora zwyczajnego*, 1977. Syg. akt. 825/394, Archiwum UAM.

Metodologiczne. Zeszyty poświęcone integracji nauki”. To drugie, założone zostało przez J. Topolskiego, w połowie lat 60. XX wieku, kiedy coraz bardziej dawały o sobie znać zainteresowania środowiska humanistycznego problematyką metodologiczną badań naukowych. „Studia Metodologiczne” wydawane są do dziś przez Wydawnictwo Naukowe UAM. Pierwszy numer tego czasopisma ukazał się w 1965 roku. J. Topolski, informując w pierwszym numerze o intencjach powołania czasopisma i jego celach, pisał:

„Chcielibyśmy, aby Zeszyty nasze stały się platformą porozumienia i wzajemnej informacji. Nie chodziłoby tu, rzecz jasna, o popularyzację osiągnięć poszczególnych nauk, lecz o wskazywanie na problemy wspólne, rzeczywiste kontakty, wytyczanie nowych powiązań. Jest oczywiste, że niejednokrotnie najpierw konieczne będą refleksje nad potrzebami rozwojowymi danej nauki. I dla takich rozważań winno się znaleźć w „Studiach Metodologicznych” odpowiednie miejsce. Zdajemy sobie sprawę, że wiele w zakresie integracji nauki przynieść może ogólna metodologia nauk, która w ostatnich latach w coraz większym stopniu szuka kontaktów z tzw. naukami szczegółowymi, wznagając skłonność do refleksji metodologicznej na ich gruncie. Nie trzeba podkreślać, że na pogłębianie procesów integracyjnych może mieć nader dodatni wpływ coraz bardziej precyzyjne i wszechstronne przenikanie inspiracji teoretycznych i metodologicznych marksizmu” (Topolski J., 1965, s. 4).

Tę rolę upowszechniania nowych idei w zakresie filozofii nauki, w tym marksistowskich, pełniło to czasopismo przez kilkadziesiąt lat. Jego łamy służyły prezentacji paradygmatu poznańskiej szkoły metodologicznej, wyników poznawczych osiągniętych przy jego stosowaniu oraz debatom i dyskusjom naukowym z zakresu filozofii nauki. Obecna redakcja deklaruje utrzymanie linii programowej pisma związanej z ogólną metodologią nauki i problematyką metodologiczną nauk szczegółowych i jego otwarcie na nauki „które dopiero kształtują swoje metodologiczne podstawy takich jak: kognitywistyka, nauki medyczne, nauki badające zmiany klimatu czy nauki stosowane” (<http://studiametodologiczne.amu.edu.pl/>). Pierwsze artykuły twórców późniejszej szkoły metodologicznej: J. Kmity pt. *Stwierdzenie i wyrażanie* oraz L. Nowaka *Koncepcja racjonalnego stanowienia norm*, ukazały się w tomie 2 „Studiów Metodologicznych”.

J. Topolski redagował samodzielnie jego dwa pierwsze wydania; trzeci tom powstał pod wspólną redakcją J. Topolskiego i J. Giedymina. Numery 4, 5 i 6 ponownie samodzielnie redagował J. Topolski (po rezygnacji J. Giedymina z pracy w UAM). W latach 1970–1974 współredaktorem czasopisma był J. Kmita (nr 7, 8, 9, 10). W następnych latach od tomu 12 do tomu 23 (1974–1990) „Studia Metodologiczne” redagował zespół: J. Kmita, L. Nowak, J. Such, J. Topolski, K. Zamiara i T. Zgółka jako sekretarz redakcji, który pozostając w składzie redakcji jako jej członek, obowiązki sekretarza przekazał Romanowi Kubickiemu. R. Kubicki pełnił tę funkcję przy opracowywaniu tomów: 24–28. Zeszyt nr 29 (1999), był ostatnim, którego radę redakcyjną tworzyli: J. Topolski, L. Nowak, J. Such, K. Zamiara, T. Zgółka. Zespół redakcyjny tworzyli natomiast: R. Ku-

bicki, Jacek Sójka, Andrzej Wiśniewski, Wojciech Wrzosek i Paweł Zeidler jako redaktor naczelny oraz Tomasz Rzepiński, będący sekretarzem redakcji. Od 1999 roku nastąpiła kilkunastoletnia przerwa w wydawaniu czasopisma. Zaczęło się ono ukazywać ponownie od 2013 roku, od zeszytu 30, z nową radą redakcyjną, bez zmiany zespołu redakcyjnego. Funkcję redaktora naczelnego pełni do dziś P. Ziedler, sekretarza redakcji T. Rzepiński, a członkami redakcji pozostali: R. Kubicki, Jacek Sójka, Andrzej Wiśniewski i Wojciech Wrzosek. Do 2024 roku wyszło 39 tomów tego czasopisma. W obiegowej opinii „Studia Metodologiczne” były „organem teoretycznym” poznańskiej szkoły metodologicznej.

Określenie to można uznać za bardziej uzasadnione w odniesieniu do czasopisma „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki” założonego z inicjatywy L. Nowaka w 1976 roku. Jego kolejne tomy, wydawane przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe, wychodziły w latach 1976–1993, zespół redakcyjny tworzyli: J. Kmita, W. Ławniczak, J. Such i J. Topolski. Sekretarzem redakcji był K. Łastowski, a redaktorem naczelnym do 1992 roku – L. Nowak, a po nim przez rok funkcję tę pełnił (1993) J. Brzeziński. Ukazało się 13 roczników (woluminów) każdy z nich opatrzony tytułem sygnalizującym jego problematykę: (1) *Teoria a rzeczywistość*, (2) *Założenia dialektyki*, (3) *Założenia materializmu historycznego*, (4) *Konfrontacje i parafrazy*, (5) *Z zagadnień psychologii ilościowej*, (6) *Elementy socjologii dialektycznej*, (7) *Filozofia i biologia – inspiracje teoretyczne*, (8) *Świadomość jednostkowa a świadomość społeczna*, (9) *Klasy – światopogląd – idealizacja*, (10) *Filozofia – poznanie – psychologia*, (11) *Filozoficzne i metodologiczne podstawy teorii naukowych*, (12) *O związkach teoretycznych w filozofii nauki i psychologii*, (13) *Inspiracje postmodernistyczne w humanistyce*.

Od 1994 czasopismo to zaczęło wychodzić pod zmienionym tytułem „Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki” (bez kontynuowania numeracji), ale w latach 2014–2015 ukazały się 3 tomy „Poznańskich Studiów z Filozofii Nauki” t. 23, nr 1 i nr 2 oraz t. 24 nr 1): 1) *Podstawy filozofii. Świat realny i światy możliwe*, 2) *Filozoficzne i metodologiczne konteksty w badaniach biologicznych*, 3) *Aktywność poznawcza podmiotu w perspektywie badań kognitywistycznych*,

„Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki”, firmowało Wydawnictwo Naukowe UAM, a następnie Wydawnictwo Zysk i S-ka. Redaktorami naczelnymi byli J. Brzeziński i L. Nowak, sekretarzem redakcji P. Przybysz. W skład zespołu redakcyjnego weszli: A. Klawiter, J. Kmita, Zbigniew Kwieciński, K. Łastowski, W. Ławniczak, T. Maruszewski, J. Such i J. Topolski. Do 2013 roku ukazało się 9 tomów: 1) *Kategorie filozoficzne a poznawczy status nauk*, 2) *Oblicza idealizacji*, 3) *Przestrzenie świadomości. Studia z filozofii literatury*, 4) *Marksizm, liberalizm, próby wyjścia*, 5) *Umysł a rzeczywistość*, 6) *Ścieżki transformacji. Ujęcia teoretyczne i opisy empiryczne*, 7) *Teoria i metoda w biologii ewolucyjnej*, 8) *Funkcje umysłu*, 9) *Jednostka w układzie społecznym. Próba teoretycznej konceptualizacji*.

W latach 1984–1992 wychodził rocznik „Przegląd Literatury Metodologicznej. Biuletyn informacyjny” wydawany przez Ośrodek Informacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu. Ukazało się 9 tomów. Zespół redakcyjny tworzyli: J. Topolski jako redaktor naczelny, J. Kmita i T. Zgółka – zastępcy redaktora naczelnego, Janina Dydowiczowa – sekretarz zespołu, Czesław Burdziński, Zbyszko Chojnicki, Bronisław Ługowski, S. Magala, W. Marciszewski, Piotr Sztompka, A. Zeidler-Janiszewska. W imieniu redakcji o potrzebie powołania tego pisma i jego celach informował w obszernej nocy redakcyjnej J. Topolski. Stwierdził na wstępie, że zakładając to pismo:

(...) mamy nadzieję, że w jakiś sposób odpowiadamy na zapotrzebowanie środowiska naukowego, które coraz szerzej odczuwa niedostatek stałej i łatwo dostępnej informacji o teoretycznym i metodologicznym rozwoju poszczególnych dyscyplin i ich grup. Obecne stadium rozwoju nauk społecznych zmusza badaczy do uważnego obserwowania nie tylko tego, co dzieje się w ich własnej dyscyplinie, lecz równocześnie co istotne w innych naukach. Pragniemy zatem nie tylko ułatwić orientację w stale narastającej literaturze naukowej, niejednokrotnie trudno osiągalnej, ale zarazem chcielibyśmy ułatwić badaczom nauk społecznych pracę nad rozwijaniem teorii, która coraz powszechniej staje się dobrem wspólnym, a także refleksję nad metodologią badań. Zamierzamy więc dostarczać materiały świadomi wzrastającego zapotrzebowania na wiedzę teoretyczną i na analizy metodologiczne. Może to również przyczynić się do osłabienia istniejących barier między naukami (Topolski J., 1984, s. 3).

W strukturze czasopisma wyodrębniono cztery działy: I. *Analizy dokumentacyjne* zawierający omówienia treści wybranych polskich i zagranicznych publikacji naukowych; II. *Artykuły przeglądowe*, a więc teksty na określone tematy lub powiązane merytorycznie publikacje, które „mają informować o uwidaczniających się kierunkach rozwoju nauki”; III. *Dział dyskusyjny* to miejsce na krótkie recenzje, oceny publikacji i syntetyczne wypowiedzi; IV. *Bibliografia*, podobnie jak w „Studiach Metodologicznych” sporządzana przez tę samą autorkę, to spis nowości wydawniczych z zakresu metodologii nauk i koncepcji teoretycznych w naukach społecznych. U progu ery informatycznej w Polsce, a szczególnie w informacji naukowej tworzonej i wykorzystującej elektroniczne bazy danych, zaniechano wydawania biuletynu, chociaż jego użyteczność w praktyce badawczej była niewątpliwa.

Zagraniczne środowiska filozoficzne mogły zapoznawać się z badaniami poznańskiej szkoły metodologicznej przez publikacje w czasopiśmie zagranicznych lub za pośrednictwem obcojęzycznych artykułów zamieszczanych na łamach krajowych czasopiśm wydawanych w językach obcych, głównie w wersji anglojęzycznej, np. kwartalnik filozoficzny „Dialectics and Humanism” (wydawany w latach 1973–1990) i „Polish Sociological Bulletin” (ukazujący się od 1961 roku). Angielskojęzyczną edycją był 11 tom „Studiów Metodologicznych” (1974), w którym opublikowano artykuły logików nauki: J. Kmita, W. Ławniczaka, L. Nowaka, J. Sucha, Z. Ziemińskiego i psychologa Andrzeja Lewickiego.

W 1975 roku ukazał się pierwszy tom międzynarodowej serii wydawniczej „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”, której pomysłodawcą i inicjatorem był L. Nowak, i przez 32 lata, do 2006 roku, pełnił funkcję jej redaktora naczelnego. Pierwszy zespół redakcyjny tworzyli: Zbyszko Chojnicki, Seweryn Dziamski, J. Kmita, Heliodor Muszyński, J. Such, J. Topolski i Z. Ziemiński. Obecnie redaktorem naczelnym jest Katarzyna Paprzycka-Hausman reprezentująca Uniwersytet Warszawski, który też firmuje tę serię. W składzie Rady Redakcyjnej są przedstawiciele Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Jej członkami są: Tomasz Bigaj, Joanna Odrowąż-Sypniewska, Mieszko Tałasiewicz i Krzysztof Wójtowicz z Uniwersytetu Warszawskiego oraz Krzysztof Brzechczyn, Jerzy Brzeziński, Krzysztof Łastowski i Piotr Przybysz z UAM.

Pierwszym wydawcą serii „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” było B.R. Grüner Publishing Co. Amsterdam, następnie Rodopi Amsterdam – Atlanta GA, a obecnie Brill Publisher. Do roku 2022 wydano 121 tomów. W nocie edytorskiej pierwszego tomu redakcja informuje o zadaniach tej serii:

Zasadniczym zadaniem „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” jest wspieranie rozwoju filozofii marksistowskiej, która pozostaby w marksistowskiej tradycji wielkich idei filozoficznych i szanowała sposób myślenia filozoficznego wprowadzony przez pozytywizm XX wieku. Wychodząc od analizy filozoficznej podstawowych prac klasyków, służącej jedynie rekonstrukcji społecznych teorii marksizmu, można mieć nadzieję przynajmniej na rozwinięcie własnych idei Marksa. Z radością przyjmujemy wszystkie prace zgodne z naszym programem, ale mile widziane będą także prace z zakresu ontologii, epistemologii i metodologii nauk („Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”, 1975, t. 1, nr 1).

W pierwszym zeszycie opublikowano artykuły: J. Kmita, W. Ławniczaka, J. Topolskiego w części *The Method of Humanistic Interpretation*. Teksty: L. Nowaka, J. Brzezińskiego, W. Patryasa, I. Nowakowej znalazły się w części *The Method of Idealization*, a kolejne artykuły: J. Topolskiego, J. Kmita oraz A. Jasińskiej złożyły się na problematykę *The Reconstruction of Some Marxist Theories*. Zestaw tekstów zamyka *Bibliography of the Poznan Center for the Philosophy of the Sciences and the Humanities* sporządzony przez K. Łastowskiego. Z problematyki poznańskiej szkoły metodologicznej, najczęściej, bo aż w czternastu tomach, podejmowano zagadnienie idealizacji w nauce, w dwóch niemarksowskiego materializmu historycznego. W tomie 15 *Visions of Culture and the Models of Cultural Sciences* opublikowano artykuły przedstawicieli poznańskiej szkoły kulturoznawczej, a 47 *Epistemology and History* poświęcono kierunkom badań teoriopoznawczych J. Kmita.

Chociaż pierwszy numer kwartalnika i szereg następnych poświęconych było prezentacji polskich badań marksistowskiej filozofii nauki, to wedle zamierzeń projekto-

dawców miało to być międzynarodowe forum wymiany wyników badań naukowych i filozoficznych. Podkreślał to mocno L. Nowak w wywiadzie z Markiem J. Siemkiem w sprawie „Poznań Studies”, informując: „(...) zamierzamy być redagowanym w Polsce międzynarodowym kwartalnikiem filozoficznym, nie zaś przeznaczonym dla zagranicy przeglądem osiągnięć filozofii polskiej. Co oczywiście nie znaczy, że na naszych łamach zabraknie autorów krajowych” (Siemek M.J., 1975, s. 114). Przyszłość pokazała, że założenie to zostało w pełni urzeczywistnione w wydanych dotąd tomach.

Ukazanie się pierwszego woluminu stało się wydarzeniem w polskim życiu naukowym. Marek Ziółkowski powitał jego pojawienie się na polskim rynku wydawnictw naukowych tekstem *Metodologia poznańska na eksport*, podkreślając, że

„Poznań Studies” wychodzą z jednego ośrodka regionalnego i miałyby ambicje przedstawiania pewnego sposobu uprawiania filozofii i metodologii nauki, który – jak wolno sądzić – w Poznaniu się ukształtował. Pojawienie się *Poznań Studies* może być zatem – w pewnym sensie – dowodem na to, iż 1. poznańskie środowisko metodologiczne (...) ma coś rzeczywiście nowego i merytorycznie ciekawego do powiedzenia, 2. jest to w pewnym sensie różne od tego, co się robi w innych polskich ośrodkach, a jednocześnie spójne wewnętrznie czy raczej, mówiąc ostrożniej, oparte na pewnych wspólnych założeniach wyjściowych. 3. analizy poznańskich metodologów mogą być interesujące i poznawczo zapładniające także dla czytelników wychowanych w różnym od polskiego klimacie intelektualnym (Ziółkowski M., 1975).

Niewątpliwie seria wydawnicza „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” stała się w nauce światowej podstawowym źródłem wiedzy o osiągnięciach badawczych poznańskiej szkoły metodologicznej.

Popularyzowane idee poznańskiej szkoły metodologicznej i krytycznego myślenia naukowego

Członkowie poznańskiej szkoły metodologicznej publikowali teksty, eseje i felietony w tzw. czasopismach kulturalnych, upowszechniając własne ustalenia badawcze oraz tropiąc i ujawniając błędy w humanistycznym ujmowaniu i badaniu rzeczywistości, ucząc krytycznego namysłu i refleksji naukowo-naukowej. Od połowy lat 60. minionego wieku

„Żywą działalność popularyzacyjną i publicystyczną rozwijano na łamach miesięcznika społeczno-kulturalnego *Nurt*. Współcześnie problematykę marksistowskiej teorii poznania przedstawili w nim: doc. J. Kmita, doc. L. Nowak, dr T. Kostyrko, dr J. Szymański, dr K. Zamiara i inni. Głosy poznańskich filozofów spotkać też można było na łamach ogólnopolskich czasopism periodycznych. W ogniu polemik, w czasopismach *Fakty i Myśli*, *Nadodrze*, prezentowali swe stanowisko doc. J. Kmita, doc. L. Nowak, doc. S. Kaczmarek, dr W. Kot (Łastowski K., 1975, s. 297–298).

Sporo tekstów ukazywało się w miesięczniku poznańskim „*Nurt*”, w ramach cykli autorskich J. Kmity lub wieloautorskich. Poza poświęconymi problematyce filozofii

i teorii sztuki, omówione zostały wcześniej następujące cykle: L. Nowaka *Publicystyka w oczach filozofa* (1974) i J. Kmity *Czarnoksiężstwa humanistów* (1976–1977) oraz zbiory tekstów grup autorów, które w układzie chronologicznym przedstawiają się następująco: *Rok nauki polskiej* (1973); *Ziemska moc nauki* (1974–1979), *Humanistyka i klasy* (od 1973–1977), *Twórczość – partycypacja – poznanie* (1979–1981).

Leszek Nowak, inaugurując swój cykl esejów *Publicystyka w oczach filozofa* („Nurt” 1974, nr, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11) oznajmił, iż

Cykl ten ma być poświęcony krytyce pewnych niedomagań naszej publicystyki. Ma to przy tym być, w intencjach piszącego, krytyka życzliwa. Różni się ona od napastliwej tym, że uprawiający pierwszą ma obowiązek wykazania, że przedmiot jego ataków jest godny naprawy. Niech będzie to usprawiedliwieniem tego, że cykl z założenia krytyczny zaczyna się od pochwały publicystyki (Nowak L. 1974b, nr 2, s. 11).

Autor obnaża w ówczesnych tekstach publicystycznych różnorakie błędy w prezentowaniu, interpretacji wydarzeń, tendencji i konceptualizacji problemów, korzystając ze swej wiedzy filozoficznej i teoretyczno-metodologicznej, także marksistowskiej. W przedstawianiu rewolucji chilijskiej i wyciąganych z jej klęski wnioskach nazwanych „lekcją chilijską” dostrzegł tzw. mistyfikację teoretyczną wedle określenia Marksa, czyli mistyfikację problemu rzeczywistego, w „programach odnowy” życia społecznego pokazał, „gdzie jawi się idealizm” i czym są „obrzynki z Marksa”. Odnosi się do kwestii realizmu w literaturze i nauce, jego zróżnicowanego pojmowania, ogłaszając „realizm redivivus”, odnosi się też krytycznie do polskiego „mitu Ameryki” i w kolejnym szkicu do „kształcenia kadr naukowych” w naszym kraju i następnie do polskich „mód naukowych”.

Szczególną rolę poznawczą i edukacyjną spełniać miał zbiór esejów naukowych J. Kmity zatytułowany *Czarnoksiężstwa humanistów* ukazujący się w *Nurcie* od października 1976 roku do listopada 1977 roku, ujawniający różnorakie niedostatki świadomości metodologicznej badaczy z kręgu nauk humanistycznych, które pozbawiają prowadzone przez nich analizy statusu naukowego, którym wszelako poprzez zastosowanie kojarzonych z nauką sposobów i środków argumentacji i prezentacji, w szczególności „dymnej zasłony żargonu”, jak powiada Stanisław Andreski, nadaje się perswazyjne, przekonujące odbiorców tekstów humanistycznych pozory naukowości. Cel edukacyjno-poznawczy cyklu tak oto ujmuje jego autor:

Cykl niniejszy pragnę poświęcić tropieniu różnych przypadków humanistycznego czarnoksiężstwa. Generalnie objawia się ono dwojako: albo poprzez nadawanie wytworom nie spełniającym wymogów, elementarnych niekiedy, norm i dyrektyw metodologicznych – pozorów sugerujących, że są one jednak spełnione, pozorów „naukowości”, albo – poprzez wzmacnianie wątej naukowo argumentacji środkami właściwymi różnym dziedzinom kultury (literatury, publicystyki) funkcjonującym wyłącznie w sposób światopoglądowy (Kmita J., 1976, s. 15).

Wskazane w nim przejawy metodologicznych niedociągnięć w pracy badawczej humanistów niestety nie straciły na aktualności, a zasadnie stwierdzić można, że uległy nawet pogłębieniu w dobie postmodernistycznego rozluźnienia kryteriów logicznego myślenia i znacznej liberalizacji metodologicznych wymogów w uprawianiu nauki. Wydano również antologię cyklu *Czarnoksiężstwa humanistów* w 2015 roku (Kmita J., 2015).

Rok nauki polskiej to zestaw tekstów napisanych przez J. Kmitę, L. Nowaka i K. Zamiarę. Inauguruje go artykuł J. Kmity *Jaką historię ma nauka?* (Kmita J., 1973c, s. 2–3). O jego celach informuje redakcja pisma, oznajmiając, iż

Tekstem Jerzego Kmity rozpoczynamy cykl publikacji wychodzących naprzeciw tendencjom integracyjnym wszystkich dyscyplin naukowych. Dotyczą one problemów teoriopoznawczych, metodologicznych, aksjologicznych i innych wewnętrznych zagadnień wiedzy naukowej (Kmita, 1973, nr 3, s. 2).

Ziemska moc nauki (1974–1979) to zestaw tekstów autorstwa J. Kmity, A. Grzegorzcyk, B. Kotowej, A. Pałubickiej, T. Wojewódzkiego, A. Zeidler, T. Zgółki, T. Zielińskiego, badaczy spoza szkoły poznańskiej: Dariusza Aleksandrowicza, Adama Drozdka i Czesława Karkowskiego, prezentujących wyniki własnych badań teoretyczno-metodologicznych. Rozpoczyna go szkic Jerzego Kmity *Spór o zasady rozwoju nauki* (1973d).

Na kolejny cykl rozważań zatytułowany *Twórczość – partycypacja – poznanie* złożyły się teksty: J. Kmity, A. Grzegorzcyk, Ewy Kobylińskiej, Jana Kurowickiego, Pawła Ozdowskiego, Jacka Sójki, Juliusza Tyszki i A. Zeidler. O jego edukacyjno-poznawczych celach J. Kmita pisze tak:

(...) otóż nie ulega wątpliwości, że zarówno twórczość, jak i poznawanie stanowią pewne szczególne sposoby partycypacji w kulturze, uczestniczenia w kulturze. Twórczość – tak jak decydujemy się ten termin rozumieć – jest pewnego rodzaju partycypacją „nadawczą”, zaś zakres poznawania zawężamy tu do specyficznej odmiany uczestniczenia w nauce, stanowiącej przecież także dziedzinę kultury. W gruncie rzeczy też zamierzamy tutaj pozostać w kręgu opozycji, której nie sygnalizuje wprost nasze hasło tytułowe, a którą przy pomocy uwikłanych w nie pojęć można by wyrazić następująco: partycypacja w kulturze „nadawcza (twórczość) lub «odbiorcza» a proces poznawania rzeczywistości kulturowej” (Kmita J., 1979).

„Pod specjalnym nadzorem” ze względu na przypisaną mu intencjonalnie rolę ideologiczno-polityczną, stał się cykl publikacji *Humanistyka i klasy* – „poświęconych wybranym, węzłowym zagadnieniom ideologicznej konfrontacji socjalizmu i kapitalizmu”, będący „wspólną inicjatywą Nurtu i Zarządu Głównego Socjalistycznego Związku Studentów Polskich”. Autorami zamieszczanych w nim tekstów mieli być „przedstawiciele najmłodszego pokolenia naukowców wywodzących się z czołowych ośrodków badawczych naszego kraju: Katowic, Krakowa, Łodzi, Poznania, Warszawy i Wrocławia”. Cykl

otwiera artykuł L. Nowaka *Jak jest możliwa ideologia naukowa?* (Nowak L., 1973, s. 8–11), a z poznańskiej szkoły metodologicznej „wystąpili” w nim: J. Kmita z artykułem *Jak być antyutylitarystą* (1974), J. Burbelka *O teoriach rozwoju społecznego zawartych w materializmie historycznym* (1975).

W latach 80. ubiegłego wieku J. Kmita uczynił forum ogłaszania swoich przemyśleń i poglądów, poza poznańskim „Nurtem”, wrocławski miesięcznik społeczno-kulturalny „Odra”. Publikowane wówczas, w latach 1982–1986, eseje zebrane zostały w tomie *Magiczne źródło kultury* (Kmita J., 2021).

Publikacje przywołane w artykule

- Ajdúkiewicz K., (1974), *Logika pragmatyczna*, PWN, Warszawa.
- Batóg T., (1968) *Problematyka logiki tradycyjnej w pracach Adama Wiegnera*. Studia Logica 23, s. 143–147.
- Batóg T., (1969) *O pracach logicznych Adama Wiegnera*. Sprawozdania PTPN za II półrocze 1967, 2(79), s. 203–204.
- Batóg T., (1974) *W sprawie zasad idealizacji i konkretyzacji. Nota krytyczna o koncepcjach L. Nowaka*, Studia Filozoficzne, nr 9, s. 63–81.
- Bocheński J.M., (1993) *Współczesne metody myślenia*, Wydawnictwo W Drodze, Poznań.
- Brzechczyn K., (2015) *Między idealizacją, filozofią historii a metafizyką. Próba prezentacji i recepcji wątków badawczych w twórczości Leszka Nowaka*, [w:] *Nauki humanistyczne i społeczne wobec problemów współczesnego świata*, red. Z. Drozdowicz, R. Kubicki, J. Sójka, J. Brzeziński, R. Drozdowski, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, Poznań, s. 303–318.
- Brzechczyn K., Przybysz P., (2011) *Poznańska Szkoła Metodologiczna*, [w:] *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 2, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin, s. 1–7. <http://www.ptta.pl/efp/pdf/p/poznanskasm.pdf>
- Brzeziński J., (1976), *Struktura procesu badawczego w naukach behawioralnych*, PWN, Warszawa – Poznań.
- Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki* (1973), red. J. Kmita, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Galkowski P., (2019) *Poznanawanie dziejów czy wytwarzanie historii? Jerzego Topolskiego przemiany poglądów na uprawianie historii*. Fundacja Instytut im. Jerzego Kmity, Poznań.
- Giedymin J., (1956) *W sprawie sposobu nauczania logiki*. Myśl Filozoficzna, nr 2, s. 113–121.
- Giedymin J., (1958) *Model historycyzmu K.R. Poppera*. Studia Filozoficzne, nr 3, s. 205–214.
- Giedymin J., (1958/1959) *Koncepcja racjonalnego działania i charakterystyka metodologiczna opartych na niej teorii*. Rocznik Polskiego towarzystwa Ekonomicznego, t. 6, s. 61–81.
- Giedymin J., (1961) *Spór między naturalizmem i antynaturalizmem w pojmowaniu nauk społecznych*, Rocznik Ekonomiczny Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Poznań, t. 13, s. 173–191.
- Giedymin J., (1964) *Problemy – założenia rozstrzygnięcia. Studia nad logicznymi podstawami nauk społecznych*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Oddział w Poznaniu, Poznań.
- Giedymin J., Kmita J., (1966) *Wykłady z logiki formalnej, teorii komunikacji i metodologii nauk*. Dla studentów Wydziału Filologicznego oraz Wydziału Filozoficzno-Historycznego, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

- Jaroszewski T.M., (1974) *Rozwój badań filozoficznych w XXX-leciu Polski Ludowej*, Studia Filozoficzne, nr 7, s. 5–24.
- Kiedrowski K., (2013) *Z dziejów poznańskiej szkoły metodologicznej. Tadeusza Batoga krytyka konkretyzacji*. Studia z Filozofii Polskiej, t. 8, s. 23–42.
- Kmita J., (1957) A jednak marksizm, Wyboje, nr 6, s. 2.
- Kmita J., (1964) *Przegląd zasadniczych koncepcji znaczenia wyrażen*. Zeszyty Naukowe UAM, Filozofia–Psychologia–Pedagogika 1964, nr 8, s. 326–380.
- Kmita J. (1964a) *Twierdzenia bezpośrednio oparte na rozumieniu wyrażen*. Zeszyty Naukowe UAM. Filozofia – Psychologia – Pedagogika” 1964, nr 8, s. 382–451.
- Kmita J., (1965) *Na przykładzie „Morwy”*. Nurt, nr 1, s. 61–64.
- Kmita J., (1966) *Dwa komentarze wstępne*. Nurt, nr 10, s. 35–37.
- Kmita J., (1967) *Profesor Adam Wiegner*, Gazeta Poznańska, 7–8 października 1967, s. 5.
- Kmita J., (1967a) *Problematyka terminów teoretycznych w odniesieniu do pojęć literaturoznawczych*. Prace Komisji Filozoficznej, t. 1, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Kmita J., (1968) *Koncepcja empiryzmu całościowego Adama Wiegnera*. Studia Filozoficzne, nr 2, s. 41–52.
- Kmita J., (1968a) *Strukturalizm jako koncepcja metodologiczna*. Kultura i Społeczeństwo 1968, nr 2, s. 45–62.
- Kmita J., (1968b), Znak, Nurt, nr 7, s. 30–33.
- Kmita J., (1969) *Empiryczny fundament poznania w ujęciu A. Wiegnera*. Sprawozdania PTPN, nr 79, s. 207–208.
- Kmita J., (1969a) *Wykłady z logiki dla studentów Wydziału Filologicznego*. t. 1 i t. 2, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Kmita J., (1971) *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*. PWN, Warszawa.
- Kmita J., (1971a) *Marksizm wobec kontrowersji: realizm – instrumentalizm*. Studia Metodologiczne, z. 8, s. 3–37.
- Kmita J. (1971b) *„Czy potrzebna jest reinterpretacja metody badawczej Karola Marksa?”*. Człowiek i Światopogląd, nr 6, s. 106–109.
- Kmita J., (1972) *Kilka uwag o idealizacji w badaniach logicznych nad językiem nauki*. Studia Semiotyczne, nr 3, s. 57–74.
- Kmita J., (1973) *O poznawczym oraz praktycznym znaczeniu badań metodologicznych*, Studia Filozoficzne, nr 6, s. 175–188.
- Kmita J., (1973a) *Wstęp*, [w:] *Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki*, J. Kmita (red.), Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1973, s. 5–20.
- Kmita J., (1973b) *O integracyjnej roli marksistowskiej metodologii nauk*. Człowiek i Światopogląd, nr 10, s. 67–80.
- Kmita J., (1973c) *Jaką historię ma nauka?*. Nurt, nr 3, s. 2–3.
- Kmita J., (1974) *Marxism and the Controversy between Realism and Instrumentalism*. Studia Metodologiczne, t. 11, s. 5–34.
- Kmita J., (1974a) *Słowo wstępne*, [w:] *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, red. J. Kmita. PWN, Warszawa, s. 5–20.
- Kmita J., (1974b) *Sztuka wobec nauki*. Sztuka, nr 1, s. 50–51.
- Kmita J., (1975) *Wypowiedź w cyklu „Idee przewodnie nauki”*. Nurt, nr 3, s. 17–18.
- Kmita J., (1975a) *Kto upraszcza marksizm?* Studia Filozoficzne, nr 8, s. 121–125.
- Kmita J., (1975b) *Indywidualizm i antyindywidualizm (W związku z „Uwagami” prof. Z. Cackowskiego)*. Studia Filozoficzne, nr 3, s. 131–136.

- Kmita J. (1975c) *Jak uprawiać metodologię nauk (Uwagi metodologiczne w związku ze szkicem T. Batoga: W sprawie zasad idealizacji i konkretyzacji)*. Studia Filozoficzne, nr 1, s. 79–86.
- Kmita J., (1976) *O instrumentalistycznym ujęciu materializmu historycznego*, Nurt, nr 4, (wkładka), s. 1–3; nr 5, s. 1–4 (wkładka).
- Kmita J., (1976a), *Desperacki optymizm Andreskiego*. Nurt, nr 12, s. 15.
- Kmita J., (1977) *O badaniach metodologicznych prowadzonych w ośrodku poznańskim*, Zagadnienia Naukoznawstwa, nr 1, s. 3–6.
- Kmita J., (1977a) *Wykłady z logiki i metodologii nauk dla studentów wydziałów humanistycznych*, Warszawa, Wydania: 1973, 1975, 1976, 1977.
- Kmita J., (1977b), *Słowo wstępne*, [w:] K.R. Popper, *Logika odkrycia naukowego*. PWN, Warszawa, s. 11–19.
- Kmita J., (1977c) *Marksistowska epistemologia historyczna wobec tradycyjnego empiryzmu*. Zagadnienia Naukoznawstwa, nr 1, s. 34–43.
- Kmita J., (1977d) *Interpretacja humanistyczna, materializm i figle*. Człowiek i Światopogląd, nr 2, s. 151–157.
- Kmita J., (1978) *Popper i pozytywizm*, Studia Filozoficzne, nr 11, s. 87–91.
- Kmita J., (1979) *J. Kmita, Twórczość – partycypacja – poznanie*. Nurt, nr 4 (wkładka).
- Kmita J., (2005) *Wiegner's Conception of Holistic Empiricism*. [w:] Adam Wiegner. *Observation, Hypothesis, Introspection*, red. Izabella Nowakowa. Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, t. 87 (2005), s. 219–230.
- Kmita J., (2005a) *Względność kulturowa*, [w:] *Nauka. Humanistyka. Człowiek*, red. J. Kmita, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 225–232.
- Kmita J. (2011) *Wystąpienie Profesora Jerzego Kmity po uhonorowaniu go wyróżnieniem „Palmae Universitatis Studiorum Posnaniensis” podczas inauguracji roku akademickiego 2011/2012 w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*. Tekst u autora artykułu.
- Kmita J., (2015) *Czarnoksiężstwa humanistów*, Fundacja Instytut im. Jerzego Kmity, Poznań.
- Kmita J., (2021) *Magiczne źródło kultury*. Eseje naukowe publikowane w czasopiśmie „Odra” w latach 1982–1986, Fundacja Instytut im. Jerzego Kmity, Poznań.
- Kmita J., Nowak L. (1968) *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Poznań.
- Kmita J., Nowak L., 1969) *O racjonalizującym charakterze badań humanistycznych*. Studia Filozoficzne, nr 5, s. 49–77.
- Kmita J., Nowak L. (1971) *Recenzja J. Woleńskiego ze „Studiów nad teoretycznymi podstawami humanistyki”* Studia Filozoficzne, nr 3, s. 186–192.
- Kmita J., Nowak L., Topolski J. (1975) *O nieuprawnionych alternatywach*. Nowe Drogi, nr 10, s. 102–112.
- Kmita J., Nowak L., Topolski J. (1975) *Against the False Alternatives*. Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, no 2, p. 1–10.
- Kmita J., Kostyrko T., Ławniczak W., Nowak L., Zamiara K., (1969) *O twórczości Jana Berdyszaka*. Nurt, nr 2, s. 36–41.
- Kmita J., Ławniczak W., (1974) *Marksizm a empiryzm*. Studia Filozoficzne, nr 10, s. 3–23.
- Kmita J., Pałubicka A., (1973) *Uwagi o metodzie dialektycznej Karola Marksa*. Studia Filozoficzne, nr 11/12, s. 61–73.
- Kmita J., Pałubicka A., (1976) *Some Remarks on the Dialectical Method of Karl Marx*. Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities, t. 2, nr 4, s. 89–100.

- Kocikowski A., (1988) *Koncepcja idealizacji a Marksza metoda naukowa. Studium metodologiczne*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Kostyrko T., (1967) *Problem wartości w badaniach nad sztuką*. Studia Estetyczne, t. 4, s. 399–403.
- Kostyrko T., (1968) *Interpretacja koncepcji wielości rzeczywistości L. Chwistka*. Studia Metodologiczne, nr 4, s. 89–107.
- Kostyrko T., (1974) *Estetyka i teoria sztuki a marksistowskie badania nad zjawiskami artystycznymi*, Studia Estetyczne. t. 11, s. 103–110.
- Kostyrko T., (1975) *O wyjaśnianiu faktów i procesów kultury artystycznej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Kostyrko T., (1977) *Sztuka – przedmiot i źródło poznania*, PWN, Warszawa.
- Kot W., (1978) *Podstawy marksistowsko-leninowskiej filozofii*. Część I, *Materialistyczno-dialektyczna teoria rozwoju społecznego (Materializm historyczny)*, Część II. *Marksistowska dialektyka materialistyczna*. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań.
- Kot W., (1979) *Podstawy marksistowsko-leninowskiej filozofii*. Część III, *Współczesne orientacje filozoficzne*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań.
- Kot W., (1984) *Jak to jest z Poznańską Szkołą Metodologii Nauk?* Gazeta Poznańska. Magazyn, 12 października, s. 4.
- Kotarbińska J. (1961) *Kontrowersja: indukcjonizm – dedukcjonizm*. Studia Filozoficzne, nr 1, s. 25–42.
- Kotarbiński T., (1974) *Wystąpienie otwierające konferencję metodologiczną w Zegrzynku 4–6 maja 1972 roku*, [w:] *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, red. J. Kmity, Warszawa, s. 9–11.
- Kotowa B., (2010) *Od filozofii humanistyki do filozofii jako dziedziny kultury. Główne kierunki badawcze szkoły poznańskiej od połowy lat siedemdziesiątych*, [w:] *Filozofia na Uniwersytecie w Poznaniu. Jubileusz 90-lecia*. Red. T. Buksiński, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii, Poznań, s. 309–334.
- Krajewski, W., (1974) *Zasada korespondencji w fizyce a rozwój nauki*, Warszawa. Tu szkic autora: *Redukcja, idealizacja, korespondencja*, s. 115–146.
- Krajewski W., (1974a) *The Role of Correspondence Principle in the Development of Physics*. *Dialectics and Humanism*, nr 7/8, s. 61–65.
- Krakowski J., (1976) *Interpretacja humanistyczna a materializm (w pracach J. Kmity)*. *Człowiek i Światopogląd*, nr 2, s. 122–137.
- Łastowski K., (1975) *Instytut Filozofii [w:] Sprawozdanie Dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego*. Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, za lata akademickie 1969/1970–1971/1972, za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Wydawnictwa Naukowe UAM, Poznań, s. 292–304.
- Łastowski K., (1976) *Materializm historyczny a teoria ewolucji. Próba analizy porównawczej*, (praca doktorska)
- Łastowski K., (1977) *Informacja o działalności poznańskiego środowiska filozoficznego w latach 1970–1976*. Studia Filozoficzne, nr 11, s. 159–163.
- Ławniczak W., (1971) *O uzasadniającej roli analogii na przykładzie wnioskowań z zakresu historii sztuki*. PWN, Warszawa–Poznań.
- Ławniczak W., (1975) *Teoretyczne podstawy interpretacji dzieł sztuki plastycznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Ławniczak W., Zeidler A., (1978) *Marksistowska metoda progresywno-regresywna wobec natura-*

- lizmu i antynaturalizmu*. Poznańskie Studia z Filozofii Nauki, z. 3: *Założenia materializmu historycznego*, s. 5–22.
- Mackiewicz W., (2001) *Szkoły i orientacje filozoficzne, 6. Szkoła poznańska*, [w:], *Polska filozofia powojenna*, t. 1, red. W. Mackiewicz, Agencja Wydawnicza Witmark, Warszawa, s. 66–70.
- Magala S., (1976) *Dialektyka i praxis. Analiza porównawcza dwóch kategorii filozofii marksistowskiej*. Nieopublikowana rozprawa doktorska.
- Magala S., (1978), *Praxis i makrostruktury*. Poznańskie Studia z Filozofii Nauki t. 3: *Założenia materializmu historycznego*, red. L. Nowak, s. 95–111.
- Malewski A., Topolski J., (1960) *Studia z metodologii historii*, PWN, Warszawa.
- Mendelski T., (1974) *Marksizm spoperyzowany*. Studia Filozoficzne, nr 7, s. 163–190.
- Metodologiczne implikacje metodologii marksistowskiej* (1974), red. J. Kmita, PWN, Warszawa.
- Murawski R., Pogonowski J., (2016) *Badania logiczne prowadzone w Uniwersytecie Poznańskim w latach 1945–1955*. *Investigationes Linguisticae*, t. 13, s. 1–12.
- Musiał G., (2016) *Poznańska Szkoła Metodologiczna – jej rozwój i znaczenie*. *Przegląd Filozoficzny*. Nowa Seria, nr 2, s. 553–563.
- Nowak I., (1975) *Dialektyczna korespondencja w rozwoju nauki*, PWN, Warszawa–Poznań
- Nowak I., (1977) *Z problematyki teorii prawdy w filozofii marksistowskiej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Nowak L., (1971) *U podstaw marksowskiej metodologii nauk*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Nowak L., (1973) *Teoria formacji społecznej jako teoria adaptacyjna*. *Studia Socjologiczne*, nr 4, s. 5–21.
- Nowak L., (1974) *O dalszych problemach metody idealizacji*. *Studia Filozoficzne*, nr 9, s. 63–101.
- Nowak L., (1974a) *Zasady marksistowskiej filozofii nauki. Próba systematycznej rekonstrukcji*, PWN, Warszawa.
- Nowak L., (1974b) *O dostojności publicystyki*. *Nurt*, nr 2, s. 11.
- Nowak L., (1977) *Wstęp do idealizacyjnej teorii nauki*, PWN, Warszawa.
- Nowak L., Brzeziński J., Burbelka J., Klawiter A., Łastowski K., Magala S., (1972), *Prawo i teoria. Przyczynek do marksistowskiej metodologii nauk*. *Studia Filozoficzne*, nr 2, s. 61–80.
- Pajewski J., (1958) *Sprawozdanie Dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego prof. dra J. Pajewskiego*. *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok 1956/1957*, Wydawnictwa Naukowe UAM, Poznań, s. 107–133.
- Pałubicka A., (1971) *W sprawie „aprioryzmu” i empiryzmu w archeologii*. *Fontes Archaeologici Posnanienses. Annales Musei Archaeologici Posnaniensis*, t. 22, s. 252–255.
- Pałubicka A., (1974) *Pozytywistyczne oraz instrumentalistyczne ujęcia tzw. kultur archeologicznych*, *Studia Metodologiczne*, nr 12, s. 89–105.
- Pałubicka A., (1977) *Epistemologia hipotetyczna jako subiektywny wyraz antypozytywistycznego przełomu w nauce*. *Studia Metodologiczne*, nr 15, s. 37–61.
- Patryas W., (1974) *Eksperyment a idealizacja*, PWN, Warszawa – Poznań.
- Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, 1975, t. 1, nr 1. B.R., Grüner Publishing Co. Amsterdam.
- Romahnowa S., (1969) *O pracach i planach badawczych logików ośrodka poznańskiego*, *Studia Filozoficzne*, nr 1, s. 254–256.
- Różanowski R., (1978) *O różnych koncepcjach wyjaśniania*. *Studia Filozoficzne*, nr 4, s. 105–122.
- Siemek M.J., (1975) *Z Poznania w świat. Rozmowa z doc. dr Leszkiem Nowakiem, przewodni-*

- czącym zespołu redakcyjnego czasopisma „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”. *Człowiek i Światopogląd*, nr 9, s. 112–118.
- Sitek W. (1980) *Florian Znaniecki a marksizm. Epistemologiczna konceptualizacja wyjaśniania w naukach społecznych*, PWN, Warszawa – Poznań.
- Such J., (1968) *O uniwersalności praw nauki. Studium metodologiczne*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Poznań.
- Such J., (1969) *Wstęp do ogólnej metodologii nauk*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Swiderski M.E., (1980) *Practice and the social factor in cognition. Polish marxist epistemology since Kołakowski*. *Studies in East European Thought*, 21 (4), s. 341–362.
- Swiderski M.E. (1984) *Humanistic Interpretation and Historical Materialism: The Methodology of the Poznan School*, [w:] *Contemporary Marxism. Essays of J.M. Bochenski*, red. J.M. O'Rourke, T.J. Blakeley, F.J. Rapp, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht/Boston/Lancaster, s. 97–108.
- Swiderski M.E., (1985) *The Explanation of Actions and Marxism. From the Point of View of the Poznan School*. *Studies in East Europe Thought*, t. 30 (3), s. 255–268
- Świderski M.E., (1993) *Paradygmat interpretacyjny w filozofii nauk humanistycznych. Przypadek „szkoły poznańskiej”*. *Sztuka i Filozofia*, nr 6, s. 51–70.
- Sztuka i jej poznawanie. Wybór tekstów „szkoły poznańskiej” publikowanych w latach 1965–1978 w czasopismach „Nurt” i „Sztuka”* (2008), red. T. Kostyrko, J. Grada, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Topolski J., (1965) *Integracyjny sens materializmu historycznego*. *Studia Metodologiczne*, nr 1, s. 5–23
- Topolski J., (1968) *Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa*. *Studia Filozoficzne*, nr 3–4, s. 3–33.
- Topolski J., (1968a, 1973, 1984) *Metodologia historii*, PWN, Warszawa.
- Topolski J., (1969) *O metodach badania marksowskiej metodologii*. *Studia Filozoficzne*, nr 4, s. 147–151.
- Topolski J., (1977) *Marksizm i historia*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Topolski J., (1978) *Rozumienie historii*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Wiegner A., (1925) *Zagadnienie poznawcze w oświeceniu L. Nelsona*. *Prace Komisji Filozoficznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, t. I. z. 5.
- Wiegner A., (1948) *Elementy logiki formalnej*, Księgarnia Akademicka, Poznań.
- Wiegner A., (1952) *Zarys logiki formalnej*, PWN, Warszawa.
- Wiegner A., (1960) *O abstrakcji i konkretyzacji*. *Studia Filozoficzne*, nr 1, s. 202–208.
- Wojewódzki T., *Regionalistyka jako nauka praktyczna*. *Studia Filozoficzne*, nr 7, s. 153–162.
- Wojewódzki T., (1976) *O praktycznej reorientacji metodologicznej niektórych nauk współczesnych*. *Nurt*, nr 11 (wkładka).
- Wojewódzki T., (1983) *Badania metodologiczne szkoły poznańskiej. Problematyka nauk teoretycznych i praktycznych*. *Człowiek i Światopogląd*, nr 2, 81–100.
- Wrzosek W., (2010) *Szkic do portretu Jerzego Topolskiego*, [w:] J. Topolski, *Varia historyczne*. Wstęp i dobór tekstów W. Wrzosek. *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 9–30.
- Wyczański A., (1984) *Świat myśli Jerzego Topolskiego*. *Odra*, nr 3, s. 7–11.
- Z problemów marksistowskiej teorii i krytyki sztuki* (1975). Materiały na Konferencję Metodologów i Krytyków Sztuki zorganizowaną przez Instytut Kultury MKiS, Instytut Filozofii UAM,

- Muzeum Narodowe w Poznaniu oraz Redakcję „Sztuki”. Rogalin 15–18 września 1975. Dodatek do „Sztuki”.
- Zagadnienie przełomu antypozytywistycznego w humanistyce*, (1978), red. J. Kmita, PWN, Warszawa.
- Założenia metodologiczne „Kapitału” K. Marksa* (1970) red. J. Topolski. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Założenia dialektyki* (1977), red. L. Nowak, PWN, Warszawa–Poznań, Poznańskie Studia z Filozofii Nauki, z. 2.
- Założenia materializmu historycznego* (1978) red. L. Nowak, PWN, Warszawa–Poznań, Poznańskie Studia z Filozofii Nauki, z. 3.
- Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym. Materiały z konferencji metodologicznej „Marksistowskie dyrektywy metodologiczne badań historycznych”*, Poznań 7–9 X 1974. (1977), red. J. Kmita, Warszawa.
- Zamiara K. (1969) *Katedra i Zakład Logiki*, [w:] *Sprawozdanie Dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego*. Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66–1967/68, za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Wydawnictwa Naukowe UAM, Poznań, s. 252–254.
- Zamiara K., (1974) *Metodologiczne znaczenie sporu o status poznawczy teorii. Z problematyki związków między metodologią nauk i teorią poznania*, PWN, Warszawa.
- Zamiara K., (1974a) *Retrospektywna wystawa prac Jana Berdyszaka*, Nurt, nr 7, s. 34–35.
- Zamiara K., (1995) *Informacja biograficzna o Jerzym Giedyminie*, [w:] *O nauce i filozofii nauki. Księga poświęcona pamięci Jerzego Giedymina*, red. K. Zamiara, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań, s. 9–12.
- Zamiara K. (2010) *U początków poznańskiej szkoły metodologicznej*, [w:] *Filozofia na Uniwersytecie w Poznaniu. Jubileusz 90-lecia*, red. T. Buksiński, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Poznań, s. 283–308.
- Zeidler A., (1974) *Kłopoty estetyki*. Rec. *O przedmiocie i metodzie estetyki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1973, Nurt, nr 3, s. 37.
- Zeidler A., (1976) *Związki logiki z estetyką w ujęciu metodologów poznańskich*. Człowiek i Światopogląd, nr 6, s. 46–65.
- Zeidler A., (1977) *Teoretyczne podstawy marksistowskiej estetyki*. Rec. S. Morawski, *O przedmiocie i metodzie estetyki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1973. Studia Metodologiczne, z. 15, s. 218–221.
- Zeidler A., (1977a) *Związki logiki z estetyką. Koncepcje metodologów poznańskich*, [w:] *Studia o współczesnej estetyce polskiej*, red. S. Krzemień-Ojaka, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 125–143.
- Zgółka T., (1976) *O strukturalnym wyjaśnianiu faktów językowych*, PWN, Warszawa – Poznań.
- Ziółkowski M., (1975), *Metodologia poznańska na eksport*. Nurt, nr 10, s. 32.
- Zybertowicz A., (1987) *O marksistowskiej metodologii badań społecznych. Próba rekonstrukcji koncepcji Jerzego Topolskiego*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filozofia X. Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 182, s. 55–74.

Recenzje głównych publikacji poznańskiej szkoły metodologicznej

- Kmita J., Nowak L., (1968) *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Poznań.
- Marciszewski W. (1971) *Studia Logica*, t. 38, s. 178–181.

- Mokrzycki E., (1969) Polish Sociological Bulletin, nr 2, s. 158–159.
- Mokrzycki E., (1970) Studia Socjologiczne, nr 2, s. 263–264.
- Piekarczyk S., (1970) Studia Źródłoznawcze, T. 15, s. 141–149.
- Rec. (1969) Ruch Filozoficzny, z. 2, s. 219.
- Woleński J., (1970) *Metodologia humanistyki*. Studia Filozoficzne, nr 3, s. 290–295.
- Wróblewski J., (1970) Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 4, s. 161–166
- Zgółka T., (1969) *Analiza badań humanistycznych*, Nurt, nr 6, s. 56–57.
- Zamiara K., (1970) *Teoretyczne podstawy humanistyki*, Kultura i Społeczeństwo, nr 2, s. 281–285.
- Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa* (1970), red. J. Topolski, Książka i Wiedza, Warszawa 1970
- Panasiuk R., (1971) *Marks na nowo odczytany*. Nowe Książki, nr 6, s. 368–370.
- Piekarczyk S. (1970a) *Metodologiczna rekonstrukcja humanistyki a praktyka badawcza historyka*. Studia Źródłoznawcze, t. 15, s. 141–149.
- Żurawicki S., (1971) *Czy potrzebna jest reinterpretacja metody badawczej Karola Marksa?*, Człowiek i Światopogląd, nr 3, s. 103–114.
- Kmita J., (1971) *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*, PWN, Warszawa – Poznań.
- Krajka W., (1972) Pamiętnik Literacki, z. 3, s. 365–372.
- Nowak L., (1972) *Blżej Marksa*. Literatura, nr 18, s. 19.
- Nowak L., (1974) *Antynaturalizm – strukturalizm – materializm historyczny*. Człowiek i Światopogląd, nr 1, s. 147–153.
- Zamiara K. (1974) *Dialectics and Humanism*, nr 1, s. 181–183.
- Rec. (1972) Ruch Filozoficzny, nr 1, s. 89.
- Nowak L., (1971) *U podstaw marksowskiej metodologii nauk*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Balicki W., (1972) *Życie Gospodarcze*, nr 23, s. 4.
- Krajewski W., (1972) *Zagadnienia Naukoznawstwa*, z. 3, s. 446–449.
- Krzemiński I., (1972) Polish Sociological Bulletin, nr 1–2, p. 128–130.
- L.N., (1974) *Dialectics and Humanism*, nr 2, p. 171–173
- Mrówczyński T., (1972) Człowiek i Światopogląd, nr 5, s. 167–173.
- Rossa R., (1972) *Zeszyty Naukowe WAP*, nr 79, s. 160–164.
- Rec. (1972) Ruch Filozoficzny, nr 2, s. 221–222.
- Semkow J., (1972) *Życie Gospodarcze*, nr 19/20, s. 3.
- Ślęczka K., (1972) Studia Filozoficzne, nr 9, s. 115–125.
- Topolski J., (1972) Nowe Książki, nr 6, s. 17–19.
- Żurawicki S., (1972) *Życie Szkoły Wyższej*, nr 6, s. 110–115.
- Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki* (1973), red. J. Kmita, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Cackowski Z., (1975) *Uwagi o „Elementach marksistowskiej metodologii humanistyki”*, Nowe Drogi 1975, nr 1, s. 140–147.
- Cackowski Z., (1975) *Uwagi o „Elementach marksistowskiej metodologii humanistyki”*, Studia Filozoficzne 1975, nr 1, s. 67–78.
- Czyżak B., (1975) *Koszalińskie Studia i Materiały*, nr 2, s. 190–191.
- Gordon M., (1978) *Czym się różni marksizm od pozytywizmu. Odpowiedź Jerzemu Kmicie*. Studia Filozoficzne nr 2, s. 133–148.

- Kunda S.B., (1974) Nowe Książki, nr 14, s. 53–54.
- Minc B., (1975) *O marksistowskiej metodologii nauk społecznych. (W związku z publikacją pt. Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki)*. Nowe Drogi, nr 1. s. ??
- Minc B., (1976) *Próba odczytania stanowisk. Jeszcze raz o marksistowskiej metodologii nauk społecznych*. Nowe Drogi, nr 2, s. 124–137.
- Miś A., (1974) *Na marginesie książki elementy marksistowskiej metodologii humanistyki*. Człowiek i Światopogląd, nr 8, s. 109–119.
- Papiór J., (1976) *Studia Germanica Posnaniensia*, nr 5, s. 138–141.
- Ż.S. (1976) *Ekonomia*, z. 34, s. 169.
- Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej* (1974), red. J. Kmita, PWN, Warszawa.
- Miś A., (1974) Nowe Książki, nr 14, s. 51–52.
- Papiór J., (1976a) *Studia Germanica Posnaniensia*, nr 5, s. 138–141.
- Duda J., (1969) *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*, nr 11, s. 388–394.
- Nowak L., (1969) *Studia Filozoficzne*, nr 5, s. 195–204.
- Ryszka F., (1969) *Polityka*, nr 37, s. 6.
- Spierski Z., (1969) Nowe Książki, nr 18, s. 1207–1208.
- Zgółka T., (1969) *Nurt*, nr 9, s. 77–78.
- Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym. Materiały z konferencji metodologicznej „Marksistowskie dyrektywy metodologiczne badań historycznych”, Poznań 7–9 X 1974*, (1977), red. J. Kmita, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.
- Piekarczyk S. Nowe Książki, nr 20, s. 53–56.
- Nowak L., (1974) *Zasady marksistowskiej filozofii nauki. Próba systematycznej rekonstrukcji*, PWN, Warszawa.
- Sadurski W., (1974) *Polityka*, nr 43, s. 5.
- Ż.S., (1976) *Ekonomia UW*, z. 34, s. 177–180.

Materiały archiwalne

- Pismo Dziekana Wydziału Humanistycznego Mikołaja Rudnickiego *Do Ministerstwa Oświaty, Departament IV. Dot. przemianowania Katedry Filozofii na Katedrę Logiki i powołania na nią doc. Wiegnera*. Teczka personalna A. Wiegnera, syg. akt. 126/43/84. Archiwum UAM.
- Prof. dr hab. Z. Augustynek, *Opinia w sprawie nadania prof. dr hab. Jerzemu Kmicie tytułu naukowego profesora zwyczajnego*. Teczka pers. J. Kmity, syg. akt. 825/394. Archiwum UAM.
- Prof. dr hab. M. Czerwiński, *Ocena dorobku naukowego dr hab. Anny Zeidler-Janiszewskiej w związku z wnioskiem o nadanie jej naukowego tytułu profesora*, Dokumentacja postępowania o nadanie tytułu naukowego profesora dr. hab. Annie Zeidler-Janiszewskiej. Materiały Dziekanatu Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Pelc J., *Zaświadczenie*, 12 maja 1967, Teczka personalna W. Ławniczaka, syg. akt 911/606, Archiwum UAM.
- Prof. dr J. Pelc, *Ocena dorobku naukowego docenta dra habil. Jerzego Kmity (w związku z wnioskiem o nadanie mu tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego)*. Teczka personalna J. Kmity, syg. akt 825/393, Archiwum UAM.
- Prof. dr J. Topolski, *Opinia o dorobku naukowym doc. dra Jerzego Kmity w związku z wnioskiem o powołanie go na stanowisko profesora nadzwyczajnego*. Teczka personalna J. Kmity, syg. akt 825/393, Archiwum UAM.

O nowy model poznawczy humanistyki – poznańska szkoła metodologiczna (część I)

Poznańska szkoła metodologiczna to formacja badawcza funkcjonująca na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu, od połowy lat 60. XX wieku do 1973 roku, której twórcami byli J. Kmita, L. Nowak i J. Topolski. Opracowała ona oryginalny naturalistyczny i antypozytywistyczny metodologiczny model humanistyki, który zakładając metodologiczną jedność nauk humanistycznych i przyrodniczych, określa równocześnie metodologiczną specyfikę nauk humanistycznych. Wynika ona ze stosowania w praktyce badawczej humanistów dedukcyjnego wyjaśniania naukowego nazwanego interpretacją humanistyczną. W latach 1970–1973 uprawiano metodologię marksistowską. Odkryto, że oryginalną Marksowską metodą badawczą jest procedura idealizacji i konkretyzacji. Po tym okresie nastąpił rozpad poznańskiej szkoły metodologicznej jako grupy badawczej przyjmującej wspólne założenia teoretyczne. Oryginalność i nowatorski charakter jej analiz i ustaleń naukowych zyskał jej znaczny rozgłos w świecie nauki i stał się przedmiotem ożywionych debat, dyskusji, polemik i ostrych sporów, czego dzisiaj historycznym świadectwem są opublikowane recenzje.

Słowa kluczowe: antypozytywistyczny model humanistyki, idealizacja, interpretacja humanistyczna, filozofia nauki, metodologia marksistowska, poznańska szkoła metodologiczna

For a new cognitive model of the humanities – the Poznań methodological school (part I)

The Poznań School of Methodology is a research formation operating at the Adam Mickiewicz University in Poznań, from the mid-1960s until 1973, whose founders were J. Kmita, L. Nowak and J. Topolski. It developed an original naturalistic and anti-positivist methodological model of the humanities, which, while assuming the methodological unity of the humanities and natural sciences, at the same time defines the methodological specificity of the humanities. It results from the use of deductive scientific explanation called humanistic interpretation in the research practice of humanists. Between 1970 and 1973, Marxist methodology was practised. It was discovered that the original Marxist research method was the procedure of idealisation and concretisation. This period was followed by the disintegration of the Poznań School of Methodology as a research group with common theoretical assumptions. The originality and innovative character of its analyses and scientific findings gained it considerable fame in the world of science, but it also became the subject of lively debates, discussions, polemics and fierce disputes, of which the published reviews are a historical testimony today.

Key words: anti-positivist model of humanities, idealization, humanistic interpretation, philosophy of science, Marxist methodology, Poznań methodological school